

วารสารความเป็นธรรมทางสังคมและความเหลื่อมล้ำ

สิทธิชุมชนกับความเป็นพื้นที่สาธารณะของฮาเบอร์มาส: เครื่องมือในการ ต่อรองอำนาจรัฐ

Community Right and Habermas' Public Sphere:
Tool for negotiating state power

วาสนา ศรีจำปา^{ก1}

Wassana Srijumpa^a

^{ก1}คณะรัฐศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

^aFaculty of Political Science Chulalongkorn University

บทคัดย่อ

สิทธิชุมชนเป็นประเด็นที่มีความสำคัญทั้งในระดับโลกและในประเทศไทยซึ่งเป็นกระบวนการเคลื่อนไหวมาอย่างต่อเนื่องในประเทศไทยโดยเฉพาะจากฝั่งชุมชนในรูปแบบต่างๆ และกลายเป็นกลไกในการต่อรองกับอำนาจรัฐโดยเฉพาะในพื้นที่การจัดการทรัพยากรของชุมชน ซึ่งกระบวนการต่อสู้ในเรื่องสิทธิมนุษยชนมีความเกี่ยวข้องกับแนวคิดพื้นที่สาธารณะของฮาเบอร์มาสที่อธิบายถึงอาณาบริเวณที่พลเมืองสามารถมารวมกันเพื่อการสนทนา อภิปราย ไตร่ตรอง และแลกเปลี่ยนความคิดเห็นที่มีผลประโยชน์สาธารณะร่วมกัน ดังนั้นบทความชิ้นนี้ประสงค์จะเชื่อมโยงการวิเคราะห์ระหว่างแนวคิดเรื่องสิทธิชุมชนในประเทศไทยกับแนวคิดเรื่องพื้นที่สาธารณะของฮาเบอร์มาสว่าสามารถนำมาอธิบายปรากฏการณ์เรื่องสิทธิชุมชนได้อย่างไร ซึ่งพบว่ากระบวนการต่อรองทางอำนาจของรัฐในเรื่องสิทธิชุมชนจากชุมชนทำให้เกิดกระบวนการมีส่วนร่วมของทุกภาคส่วนในการจัดการทรัพยากรส่วนภายใต้แนวคิดของพื้นที่สาธารณะที่เปิดโอกาสให้ทุกคนได้มีส่วนร่วมในการสนทนาในปริภูมิพลได้อย่างน่าสนใจ

¹ Corresponding author, E-mail address: dmbrsthay@gmail.com

คำสำคัญ: สิทธิชุมชน; พื้นที่สาธารณะ; ฮาเบอร์มาส; การต่อรองอำนาจรัฐ

Abstract

Community right becomes perpetually significant issue in both global and national level. Continuous community right movements in Thailand turn out to be substantial negotiation tool with state power, especially in natural resources management matter. The concept of community right is closely related with Habermas' public sphere, which indicates an area in social life where citizens come together, exchange opinions, discuss, deliberate, and eventually form public opinion influence political decision. This paper aims to explore the relationship between community right in Thailand and public sphere regarding Habermas's concept. By resource management, the community right based negotiation process illustrates that the participation of all stakeholders takes place according to public sphere concept providing opportunity for all to engage with public dialogue.

Keywords: Community Right; Public Sphere; Habermas; State Negotiation

บทนำ

สิทธิชุมชน หรือ Community Rights ที่ปรากฏในทั้งงานศึกษาในไทยและต่างประเทศมีความใกล้เคียงกันที่มีความเกี่ยวข้องกับเรื่องทรัพยากร สิทธิชุมชนในต่างประเทศถูกนำมาใช้เป็นส่วนหนึ่งของการรณรงค์เพื่อสังคม ทำหน้าที่เป็นเครื่องมือในการสร้างสังคมที่ยั่งยืน ด้านชีวภาพและความหลากหลายทางวัฒนธรรม เพื่อเอาชนะการครอบงำ จากการเผชิญภัยคุกคามที่หลากหลาย ด้วยการระดมความร่วมมือและความสามัคคีระหว่างคนในชุมชน เพื่อให้ได้มาซึ่งชัยชนะในระดับท้องถิ่น และค่อยปรับขนาดเพื่อให้สามารถบังคับใช้สิทธิในระดับชาติและระดับนานาชาติ ซึ่งทั้งหมดนี้เป็นไปเพื่อการปกป้องและใช้สิทธิชุมชนที่บางเรื่องที่ระบบกฎหมายยังไม่ครอบคลุม (Friends of the Earth international, 2011) (Swiderska, 2009) ซึ่งสอดคล้องกับแนวทางของประเทศไทยนำมาใช้ พบว่า สิทธิชุมชน ถูกนำไปใช้เป็นฐานแนวคิดในการศึกษาและการวิจัยในด้านการจัดการปัญหาทรัพยากรและสิ่งแวดล้อม เช่น สิทธิชุมชนกับการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม สิทธิชุมชนกับมิติประมงพื้นบ้าน สิทธิชุมชนกับการแก้ไขปัญหาความเหลื่อมล้ำในสังคมไทย เป็นต้น

บทความชิ้นนี้ มุ่งศึกษาความเป็นมาพลวัตของ สิทธิชุมชน ว่าเกิดขึ้นมาได้อย่างไร แนวคิดสิทธิชุมชนในระดับสากลและในประเทศไทยเป็นเหมือนหรือต่างกันอย่างไร พัฒนาการสิทธิชุมชนในประเทศไทยตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบันมีการเปลี่ยนแปลงมาน้อยเพียงใด รวมไปถึงข้อจำกัด และปัญหาการใช้แนวคิดสิทธิชุมชนในประเทศไทย การทำความเข้าใจแนวคิดในเชิงประวัติศาสตร์อย่างเป็นพลวัตจะสะท้อนให้เห็นที่มาที่ไปซึ่งผลในปัจจุบัน และเพื่อให้ขยายขอบเขตความเชื่อมโยงกับแนวคิดเรื่องพื้นที่สาธารณะ (Public Sphere)

ของ ฮาเบอร์มาส เข้ามาวิเคราะห์ร่วม เพื่อให้เห็นความเหมือนหรือความต่างที่คาดว่าจะมีประโยชน์เพิ่มขึ้นในการสร้างความรู้ความเข้าใจในเชิงวิชาการ และนำไปสู่กลไกการขับเคลื่อนของสิทธิชุมชนบนพื้นที่สาธารณะในมุมมองใหม่ๆ เพื่อนำไปต่อยอดการศึกษาในประเด็นที่เกี่ยวข้องต่อไป

สิทธิชุมชน (Community Rights) จากตะวันตกสู่สังคมไทย

สถานการณ์สิทธิชุมชนในต่างประเทศ

จากการทบทวนเอกสารที่เกี่ยวข้องพบว่า สิทธิชุมชน หรือ Community Rights เป็นแนวคิดที่เริ่มจากสังคมตะวันตก โดยสหประชาชาติได้ประกาศเริ่มคุ้มครองสิทธิมนุษยชนและเสรีภาพพื้นฐานของมนุษย์ และประกาศปฏิญญาสากลว่าด้วยสิทธิมนุษยชนแห่งสหประชาชาติ ในปี พ.ศ. 2491 (Universal Declaration of Human Right : UNDHR) มีหลักการให้ความคุ้มครองสิทธิมนุษยชนไว้ 4 ประการ (1) สิทธิของปัจเจกบุคคล (Individual Rights) (2) สิทธิของกลุ่ม (Group Rights) (3) สิทธิโดยร่วมกันของบุคคล (Collective Rights) และ (4) สิทธิชุมชน (Communities Rights) และทั้งนี้ยังได้กำหนดกติกาอนุสัญญาระหว่างประเทศจำนวน 8 ฉบับ เพื่อใช้เป็นกลไกหลักด้านสิทธิมนุษยชนเพื่อให้เกิดความกระฉับกระเฉงในการนำไปใช้ในลำดับถัดไป และประเทศไทยก็เข้าเป็นภาคีของกติกาและอนุสัญญาดังกล่าวแต่ไม่ครบทั้งหมด ซึ่งหลักการด้านสิทธิมนุษยชนเป็นสิทธิขั้นพื้นฐานของมนุษยชาติที่ประเทศไทยได้นำหลักการมาปรับใช้และบัญญัติไว้ในรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย และยังได้มีการจัดตั้งคณะกรรมการสิทธิมนุษยชนแห่งชาติ เพื่อทำหน้าที่สอดส่องดูแลคุ้มครองเรื่องสิทธิมนุษยชนโดยตรง (สำนักงานคณะกรรมการสิทธิมนุษยชนแห่งชาติ, ม.ป.ป.)

ตัวอย่างประเด็นสิทธิชุมชนในต่างประเทศ เช่นใน สหรัฐอเมริกา จะเป็นประเด็นที่เกี่ยวข้องกับกฎหมาย โดยเมื่อวันที่ 17 ตุลาคม พ.ศ. 2529 ได้มีการออกพระราชบัญญัติการวางแผนเหตุฉุกเฉินและการกระทำที่ถูกต้อง ซึ่งเป็นที่รู้จักกันทั่วไปว่า เป็นชื่อเรื่องของกฎหมายฉบับใหม่ ที่กำหนดข้อกำหนดสำหรับรัฐบาลกลางและรัฐบาลท้องถิ่น และกลุ่มอุตสาหกรรมที่เกี่ยวกับการวางแผนเหตุฉุกเฉินและการรายงานที่ถูกต้องของชุมชน ในเรื่องสารเคมีอันตรายและเป็นพิษ สิ่งเหล่านี้เพื่อช่วยให้ชุมชนสามารถตอบสนองต่อความรับผิดชอบของตนได้ดีขึ้น ในกรณีที่เกิดการปล่อยสารเคมี เป็นพิษอย่างไม่ตั้งใจ ซึ่งบทบัญญัติอื่นๆ จะช่วยเพิ่มความรู้และเข้าถึงข้อมูลเกี่ยวกับการปรากฏตัวการใช้สารเคมีอันตรายในชุมชนของพวกเขา และการปล่อยสารเคมีเหล่านี้เข้าสู่สิ่งแวดล้อม ซึ่งการวางแผนเหตุฉุกเฉินและกฎหมายที่ถูกต้องของชุมชน จะแสดงถึงความท้าทายที่ยิ่งใหญ่ทั้งสองอย่างนี้ ซึ่งข้อมูลจากกฎหมายฉบับใหม่อาจกลายเป็นจุดจบของสารพิษทั้งยังจะสามารถช่วยหน่วยงานรัฐและท้องถิ่นกำหนดข้อบังคับและการบังคับใช้เพื่อควบคุมสารอันตรายในสิ่งแวดล้อมทั้งหมด กฎหมายนี้อาจเป็นแหล่งผลักดันในการป้องกันอุบัติเหตุทางเคมีอุตสาหกรรม โดยการวางแผนฉุกเฉินและกฎหมายของชุมชนดังกล่าว เป็นแนวทางใหม่ที่น่าตื่นตาตื่นใจในการปกป้องสิ่งแวดล้อม เครื่องมือเหล่านี้เปรียบเสมือนเป็นตัวประกันความเสี่ยงต่อสุขภาพและความปลอดภัยของพวกเขา กฎหมายที่ออกมาแล้ว ต้องมีการเปิดเผยข้อมูลอุตสาหกรรมที่เกี่ยวกับการปล่อยสิ่งปนเปื้อนสู่สิ่งแวดล้อม รวมถึงสารอันตรายทั้งตั้งใจและไม่

ตั้งใจ ซึ่งข้อมูลส่วนนี้จะมีให้กับหน่วยงานในกำกับดูแลของรัฐบาล รวมถึงประชาชนที่ได้รับผลกระทบโดยตรงมากที่สุด คือผู้ที่อาศัยอยู่บริเวณที่มีสารพิษเหล่านั้น (Elkins & Makris, 1988)

นอกจากนั้น ในต่างประเทศ ประเด็นการศึกษาเรื่องสิทธิชุมชนยังเป็นประเด็นด้านที่เกี่ยวข้องจากผลกระทบจากการพัฒนาเศรษฐกิจ ที่ส่งผลกระทบต่อสิ่งแวดล้อม เช่นในกรณี ชุมชนป่าแบบดั้งเดิม สิ่งเหล่านี้ส่งผลกระทบอย่างรุนแรงทั้งในด้านการข่มขู่ให้เคลื่อนย้ายของผู้คน และทำลายวัฒนธรรมวิถีชีวิต ความขัดแย้งของทรัพยากรป่าไม้ได้พังทลายทั้งสองอย่างลง เพื่อเป้าหมายด้านเศรษฐกิจเพียงอย่างเดียว จำนวนป่าไม้ที่มีมูลค่ามหาศาลถูกควบคุมภายใต้รัฐบาล มีเพียงเล็กน้อยที่รัฐจัดสรรสิทธิการครอบครอง ให้ชนเผ่าพื้นเมืองและชุมชนท้องถิ่นเป็นผู้ดูแล นอกนั้นก็เป็นที่ของเอกชนและบุคคลประเภทบริษัท สิ่งเหล่านี้ส่งผลกระทบระหว่างความสัมพันธ์ระหว่างรัฐกับคนที่อาศัยป่า ที่มีการเปลี่ยนแปลง ซึ่งการเปลี่ยนแปลงเหล่านี้มีความสำคัญที่สุดในประเทศกำลังพัฒนา ปฏิญญาสหประชาชาติว่าด้วยสิทธิชนเผ่าพื้นเมือง (United Nations Declaration on the Rights of Indigenous Peoples หรือ UNDRIP) เป็นอีกหนึ่งปรากฏการณ์ที่ ประเทศไทยร่วมกับอีก 143 ประเทศซึ่งมีการลงนามร่วมกันในวันที่ 13 กันยายน 2550 ซึ่งในสาระของปฏิญญามุ่งที่การปกป้องกลุ่มชนเผ่าพื้นเมือง เช่น สิทธิในวัฒนธรรม ธรรมเนียม ประเพณี (มาตรา 2-3, 5-6, 15) โดยให้ ชนเผ่าพื้นเมืองและชุมชนของพวกเขาสิทธิที่จะมีชีวิตรอยู่โดยปราศจากการเลือกปฏิบัติบนพื้นฐานของแหล่งที่มา ภาษา อัตลักษณ์ หรือวัฒนธรรมประเพณีของพวกเขา โดยภาครัฐมีความรับผิดชอบในการสนับสนุน และชนเผ่าพื้นเมืองยังมีสิทธิในการกำหนดชะตาชีวิตตัวเอง ซึ่งรวมไปถึงสถานะทางการเมืองและทิศทางการพัฒนาเศรษฐกิจ สังคม และวัฒนธรรมที่อาจส่งผลกระทบต่อพวกเขาหรือชุมชนของพวกเขา โดยรัฐควรเปิดโอกาสให้ชนเผ่าพื้นเมืองได้มีส่วนร่วมในสถาบันทางเศรษฐกิจ สังคม และวัฒนธรรมต่างๆ และ สิทธิในการเข้าถึงที่ดิน (มาตรา 8,10 และ 26-32) เป็นอีกประเด็นหนึ่งที่เกี่ยวข้อง โดยชนเผ่าพื้นเมืองไม่ควรต้องถูกบังคับให้ออกจากที่ดินของตนเองหรือถูกยึดที่ดินเหล่านั้นไป ไม่ว่าจะโดยรัฐหรือภาคเอกชนก็ตาม รัฐมีหน้าที่ในการจัดหากลไกแก้ไขปัญหาและเยียวยาผู้ที่ได้รับผลกระทบโดยตรงและทางอ้อมจากการไล่รื้อที่และการยึดที่ดินและทรัพยากรธรรมชาติ (มูลนิธิชนเผ่าพื้นเมืองเพื่อการศึกษาและสิ่งแวดล้อม, มปป)

อย่างไรก็ตาม ตามรายงานสถานการณ์ต่างๆ พบว่า มีน้อยมากที่จะมีการทราบถึงกลไกของรัฐในระดับชาติ ในการรับรู้และจัดสรรสิทธิการครอบครองของชนเผ่าพื้นเมืองและชุมชน โดยเฉพาะอย่างยิ่งในประเทศกำลังพัฒนา ดังนั้น เมื่อไม่มีกรอบการวิเคราะห์เปรียบเทียบอย่างชัดเจน อีกทั้งระบบตามกฎหมายก็มีความแตกต่างกัน เป็นเรื่องยากในการที่จะข้ามบริบทเพื่อวัดและติดตามแนวโน้มทั่วโลกในการตระหนักในเรื่องสิทธิ โดยตัวอย่างกฎหมายของประเทศกำลังพัฒนา ส่วนใหญ่ไม่ยอมรับหรือสิ่งที่ประชากรในชนบทใช้เป็นประจำทุกวันในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติที่มีมาตั้งแต่ดั้งเดิม ทำให้นโยบายมุมมองเกี่ยวกับทรัพยากรของรัฐ กฎหมาย ในการจัดสรรทรัพยากร ไม่สามารถเข้าถึงกลุ่มเหล่านี้ได้ การดำเนินงานดังกล่าวจึงมีผลกระทบอย่างยิ่งต่อท้องถิ่น ด้วยสถานการณ์ดังกล่าว ทำให้เกิดการติดตามกฎหมายเพื่อตรวจสอบว่าระบบกฎหมายในประเทศของตนสอดคล้องกับสิทธิในที่ดินหรือไม่ อีกทั้งรวมไปถึงบทบัญญัติของกฎหมายระหว่าง

ประเทศและข้อผูกพันอีกด้วย เนื่องจากความสำคัญของป่า สภาพภูมิอากาศ และการพัฒนาของโลก รวมทั้งโครงสร้างทางกฎหมายเองที่กำหนดสิทธิของชุมชนที่พึ่งพาป่า เพื่อให้ข้อมูลข่าวสารที่เป็นประโยชน์แก่ชุมชน ชนเผ่าพื้นเมือง เพื่อให้ผู้ปฏิบัติงาน รัฐบาลและกลุ่มประชาสังคมที่ประสงค์จะจัดการความไม่สมดุลในการกระจายอำนาจ หรือเพิ่มวิธีการจัดการป่า รวมไปถึงแนวคิดเรื่องการลดการปล่อยก๊าซเรือนกระจก การตัดไม้ทำลายป่า และรูปแบบที่พัฒนาเรื่อย ๆ จากการทบทวนข้อมูลเห็นได้ว่า ประชาชนและชุมชนได้รับการยอมรับตามกฎหมายขอบเขตของสิทธิเหล่านั้นและความรับผิดชอบที่มากับพวกเขา การทำความเข้าใจว่าชุมชนมีสิทธิในการยกเว้นบุคคลภายนอกภายในกรอบกฎหมายของรัฐจะช่วยให้การทำความเข้าใจ การป้องกันการตัดไม้ทำลายป่า การศึกษาค้นคว้านี้แสดงให้เห็นว่าชุมชนเป็นอิสระในการจัดการของพวกเขา แต่ก็ยังคงมีความเป็นอิสระน้อยกว่าจากเจ้าหน้าที่ป่าไม้ (Rights and Resources Initiative May, 2012)

นอกจากนั้น ในรายงาน Rights and Resources Initiative May (2012) ฉบับดังกล่าวในข้างต้น ยังมีความน่าสนใจที่กล่าวถึง ประเด็นสิทธิชุมชนซึ่งถือเป็นประเด็นที่ละเอียดอ่อน นั่นคือ วาระการพัฒนาที่ยั่งยืนขึ้นอยู่กับการเคารพต่อมนุษย์ กล่าวคือ แม้ว่าการบังคับใช้กฎหมายเป็นสิ่งจำเป็น และความพยายามที่จะต้องแก้ไขกฎหมายหรือแม้แต่การแนะนำระบอบการปกครองตามกฎหมายใหม่ที่ตระหนักถึงสิทธิของชุมชนเพื่อให้พลเมืองและเคารพสิทธิทางการเมืองซึ่งจะมีผลต่อการชุมชนท้องถิ่นใช้และได้ประโยชน์จากธรรมชาติของพวกเขา เช่น ในประเด็น สิทธิในการครอบครองป่าไม้ ที่มีความซับซ้อนซับซ้อนและมีบริบทเฉพาะ มีสิทธิตามกฎหมายที่จะมีขึ้น โดยบุคคลภายในชุมชนและมีสิทธิตามกฎหมายที่ถือโดยชุมชน นอกจากนี้ยังมีระบบการถือครองตามปกติซึ่งควบคุมที่ดินป่าของโลก แต่ยังไม่เป็นที่ยอมรับ อีกทั้งสิทธิของชนเผ่าพื้นเมืองในดินแดนและเพื่อ การกำกับดูแลที่เป็นอิสระซึ่งได้รับการสนับสนุนโดยบรรทัดฐานและกฎหมายระหว่างประเทศที่เกิดขึ้นใหม่จำเป็นต้องมีการปฏิรูปกฎหมาย โดยรัฐบาลแห่งชาติ ซึ่งสิทธิการเข้าถึงคือสิทธิที่ชุมชนและสมาชิกของชุมชนจะเข้าสู่พื้นที่ป่า มีสิทธิในการเข้าหรือผ่านพื้นที่หนึ่ง ๆ ถือเป็นสิทธิขั้นพื้นฐานที่สุด ในขณะที่สิทธิการเข้าถึงอาจดูเหมือนชัดเจน แต่ความเป็นจริงมักจะซับซ้อนกว่ามากโดยเฉพาะถ้า รัฐได้รับสิทธิในการยกเว้นให้แก่บุคคลอื่นเช่นเจ้าของที่ดินเอกชนผู้รับสัมปทานผู้จัดการพื้นที่ที่มีการป้องกันหรือหน่วยงานของรัฐบาล ถ้าผู้ถือครองสิทธิเข้ามา กรณีทางเลือกนี้ต้องการที่จะยกเว้นชุมชนป่าหรือสมาชิกบางส่วนของมันหรือเพื่อให้สิทธิในการเข้าถึงบุคคลที่สามซึ่งอาจใช้ทรัพยากรป่าไม้ที่ขัดกับประเด็นดังกล่าว ชุมชนสามารถทำได้ อย่างถูกต้องตามกฎหมาย แต่ในความเป็นจริง ประเด็นที่เกี่ยวข้องกับที่ดินของชุมชนที่มาจากกฎหมาย อย่างในแอฟริกาส่วนใหญ่ยังไม่มั่นคงและอีกในหลายประเทศยังคง มีความยากลำบากในการดำเนินการสิทธิเหล่านี้ในทางปฏิบัติ เนื่องจากขาดระเบียบข้อบังคับในการดำเนินการหรือรัฐเองก็ไม่ได้เอื้ออำนวย ดังนั้นชุมชนที่อาศัยอยู่บนที่ดินเหล่านี้ขึ้นอยู่กับดุลพินิจของรัฐหรืออื่น ๆ ทั้งที่ สิทธิในการถอนทรัพยากรป่าอาจเป็นสิทธิที่สำคัญที่สุดสำหรับชุมชน เขาเหล่านั้นใช้ทรัพยากรป่าไม้เพื่อการดำรงชีวิตของพวกเขา สิทธิการเพิกถอนหรือสิทธิที่จะได้รับประโยชน์ อาจเป็นเพื่อการยังชีพหรือเพื่อการค้า ในพื้นที่ป่าไม้หากไม่มีสิทธิในการเพิกถอนสิทธิที่ได้รับการป้องกันและกำหนดไว้อย่างชัดเจนการดำรงชีวิตในชนบทมีมาก ก็ย่อมเสี่ยงต่อข้อ จำกัด โดยเฉพาะ

อย่างยิ่งในระบอบการปกครองที่รัฐยังคงมีการอ้างสิทธิ์ในการเป็นเจ้าของ ในสถานการณ์เช่นนี้สิทธิจะถูกจำกัด ให้เป็นประโยชน์ การเข้าถึงทรัพยากรโดยเฉพาะอาจเป็นไปได้ ซึ่งการจำกัดอาจเป็นไปได้เพื่อวัตถุประสงค์ในการอนุรักษ์หรือเพราะรัฐบาลกำลังรอกการจัดสรรเหล่านั้นให้กับบุคคลหรือบริษัทขนาดใหญ่ก็เป็นได้

จากที่กล่าวมาข้างต้นในประเด็น สถานการณ์สิทธิชุมชนในต่างประเทศ สะท้อนความน่ากังวลใจ และความซับซ้อนของปัญหาสิ่งแวดล้อมที่เกิดจากการพัฒนาเป็นหลัก โดยการพัฒนาได้ส่งผลกระทบต่อปัจเจกหรือกลุ่มคนที่ได้รับผลจากความเจริญก้าวหน้าทางเทคโนโลยีที่ก้าวกระโดด ส่งผลให้เกิดการละเมิดสิทธิของปัจเจกและชุมชนจึงมีมากขึ้น แม้จะมีความพยายามในการออกกฎหมายเพื่อรักษาสิทธิให้ประชาชน แต่ด้วยวิธีการจัดการทรัพยากรธรรมชาติที่มีมาตั้งแต่ดั้งเดิมของชุมชนเอง ทำให้นโยบายมุมมองเกี่ยวกับทรัพยากรของรัฐ กฎหมาย ในการจัดสรรทรัพยากร ไม่สามารถเข้าถึงกลุ่มเหล่านี้และดำเนินการอย่างเป็นรูปธรรมได้ ซึ่งประเทศไทยเองก็ตกอยู่ในสถานการณ์ที่ไม่แตกต่างกันเท่าไรนัก ดังจะได้กล่าวถึงและขยายความในลำดับถัดไป

สถานการณ์สิทธิชุมชนในประเทศไทย

สำหรับการเข้ามาของสิทธิชุมชนในประเทศไทยนั้น เป็นที่ทราบกันดีว่า นโยบายการพัฒนาประเทศไทยเป็นไปตามแนวคิดการทำให้ทันสมัยอย่างตะวันตก โดยเฉพาะในช่วงการเริ่มใช้แผนพัฒนาเศรษฐกิจ ในปี พ.ศ. 2504 ที่แนวทางการพัฒนานั้นการเจริญเติบโตทางโครงสร้างเศรษฐกิจเป็นหลักเพียงอย่างเดียว มุ่งใช้ทรัพยากรในประเทศที่มีเพื่อสร้างความเจริญก้าวหน้าของเทคโนโลยี ส่งผลให้เกิดผลกระทบต่อทรัพยากรธรรมชาติในประเทศและปัญหาอื่นตามมามากมาย เช่น การเสื่อมโทรมของทรัพยากรธรรมชาติ การลดลงของจำนวนป่าไม้ รวมไปถึงการเปลี่ยนแปลงพื้นที่ทำการเกษตรและการใช้ประโยชน์ที่ดิน การเข้ามาของกระบวนการพัฒนาดังกล่าว ส่งผลอย่างยิ่งต่อชุมชนที่พึ่งพาอาศัยป่า ป่าไม้หรือทรัพยากรทางธรรมชาติคือวิถีปัจจัยพื้นฐานของในการดำเนินชีวิตของผู้คนที่อาศัยอยู่ในบริเวณนั้นและไกลออกไปในระยะที่สามารถเข้ามาเก็บหาอาหารได้ หรือใช้ประโยชน์ในด้านอื่นๆ อีกมากมาย และเมื่อรัฐได้ใช้อำนาจเข้ามาใช้และจัดการทรัพยากรท้องถิ่นภายในชุมชน โดยขาดการคำนึงถึงวิถีชีวิต ประเพณี และวัฒนธรรม ส่งผลให้เกิดรอยร้าวและการแตกหักเรื่อยมาจนมาสู่การเผชิญหน้าระหว่างรัฐกับคนในท้องถิ่น ซึ่งประจวบกับช่วงที่ ในต่างประเทศกำลังผลักดันสิทธิชุมชนของคนพื้นเมือง การเข้ามาของสิทธิชุมชนจึงกลายเป็นกลไกสำคัญที่เชื่อมโยงชาวบ้านในชุมชน ให้มีการสื่อสารกับสาธารณะ ประกอบกับบทบาทของนักวิชาการ นักพัฒนาเอกชน ที่สนใจศึกษาประเด็นดังกล่าว ทำให้มีการศึกษาสิทธิชุมชนมากขึ้น และประเด็นที่ศึกษา ยังคงผูกพันอยู่กับการใช้ทรัพยากร การเรียกร้องเป็นหลักในประเทศไทย (อานันท์ กาญจนพันธุ์, 2544)

และเพื่อให้เกิดความเข้าใจในความหมายและกระบวนการของแนวคิดสิทธิชุมชนในประเทศไทย ต้องทำความเข้าใจถึงความเป็นมาของการนำมาใช้เสียก่อน สิทธิชุมชน เกิดจากการบัญญัติของ ศาสตราจารย์ เสน่ห์ จามริก และนักวิชาการที่ร่วมกันบัญญัติคำๆ นี้ เพื่อต้องการให้เห็นจิตวิญญาณและภูมิปัญญาของชุมชนที่ถูกกลืนมาเป็นเวลานานในสังคมไทยและต้องการรื้อฟื้นสิ่งเหล่านี้ที่ได้บัญญัติถึงการมีส่วนร่วมของชุมชน

ในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมขึ้นมา (เจริญ คัมภีรภาพ, จักรกฤษณ์ ครอบพจน์, วิฑูรย์ เลี่ยนจำรูญ, ศยามล ไกยูรวงศ์, & กฤษฎา นุคนัย, 2541) ปาฐกถาของ ศาสตราจารย์ (สเนห์ จามริก, 2547) ได้กล่าวถึง สิทธิชุมชน ว่าเป็นการปะทะระหว่างโลกาภิวัตน์กับการฟื้นฟูท้องถิ่น นอกจากนั้น จากการทบทวนความหมาย สิทธิชุมชน พบว่า อุดมการณ์ของสิทธิชุมชนวางอยู่บนหลักพื้นฐานว่าความยั่งยืนและความเป็นธรรม เช่น ต้องการให้สมาชิกมีส่วนร่วมในการเข้าถึงทรัพยากร ทั้งในการจัดการป่า การจัดการน้ำ การได้รับการแบ่งปันทรัพยากรอย่างเป็นธรรม การที่ชุมชนจะอยู่รอดได้ต้องอยู่บนฐานทรัพยากรที่ยั่งยืน การบริโภคให้หมดไปนั้นเป็นการทำลายทุนชีวิตของชุมชนโดยตรง ซึ่งอุดมการณ์สิทธิชุมชนจะมุ่งประสิทธิภาพสูงสุดจากการใช้ทรัพยากร สิทธิชุมชนมีคุณค่าทั้งในตัวเองและคุณค่าในการเป็นเครื่องมือไปสู่คุณค่าอื่นที่สูงกว่า เพื่อก่อให้เกิดประโยชน์ในแง่สวัสดิการของชุมชน โดยสิทธิชุมชนอาจถูกนำไปใช้ในการเรียกร้องต่อรัฐ ให้ยินยอมให้ชุมชนเข้าใช้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติที่เกี่ยวข้องตามธรรมชาติหรือตามจารีตประเพณี หรือใช้ในทางปฏิเสธหรือคัดค้านอำนาจการกระทำของรัฐ ไม่ให้ล่วงล้ำแทรกแซงเสรีภาพหรือความสามารถแท้จริง ที่จะเลือกและดำรงวิถีชีวิตในแบบที่ตนพอใจและมีเหตุผลที่จะเลือก นอกจากนี้สิทธิชุมชนอาจถูกนำไปใช้ในทางการกระทำ โดยเฉพาะการเข้าไปมีส่วนร่วมในการจัดการและอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมตามสิทธิที่มีตามธรรมชาติ ตามจารีตหรือตามที่ได้รับการรับรองโดยกฎหมายของรัฐ ด้วยการรักษาวินัยธรรมของตนเองและอำนาจการจัดการ การบำรุงรักษาและเข้าถึงหรือใช้ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมในท่ามกลางการต่อสู้และต่อรองผลประโยชน์รัฐกับทุน (สำนักงานเลขาธิการสภาผู้แทนราษฎร, 2555)

อานันท์ กาญจนพันธุ์ (2553) ได้เขียนถึงความสนใจศึกษาเรื่องสิทธิในสาขาสังคมวิทยาและมานุษยวิทยาว่า เริ่มสนใจศึกษาเรื่องสิทธิ ในส่วนที่เกี่ยวข้องกับทรัพยากรเป็นประเด็นแรก ซึ่งเป็นการมองทรัพยากรว่าเป็นเรื่องของความสัมพันธ์ระหว่างคนกับคน ซึ่งมีสิทธิเป็นตัวเชื่อมในการกำหนดความสัมพันธ์ในการเข้าถึงสิ่งของอีกทอดหนึ่ง และมีการศึกษาเรื่องสิทธิและพัฒนาการของสิทธิเรื่อยมา ซึ่งประเด็นเรื่องสิทธิมีความซับซ้อนเป็นอย่างมาก เพราะแต่ละสังคม ไม่ได้ยึดหลักการบนพื้นฐานของสิทธิในความเป็นเจ้าของเพียงอย่างเดียวเท่านั้น หากยังใช้หลักการอื่นๆ ผสมผสานกันด้วย รวมไปถึง สิทธิชุมชน ก็เป็นหนึ่งในพัฒนาการซึ่งเป็นการแสดงออกของความพยายามในการยอมรับและร่วมเกณฑ์ร่วมกันในการจัดการทรัพยากร ซึ่งถือเป็นสิทธิขั้นพื้นฐานอย่างหนึ่งตามรัฐธรรมนูญฉบับปัจจุบัน ถึงแม้ว่า สิทธิชุมชน จะถูกบรรจุอยู่ในรัฐธรรมนูญ แต่นั่นเป็นเพียงจุดเริ่มต้นที่สำคัญที่ทำให้สิทธิชุมชนเป็นที่รู้จักอย่างแพร่หลาย ทั้งในทางปฏิบัติและการถูกนำมาเป็นเครื่องมือในกระบวนการเคลื่อนไหว เรียกร้องหวังให้เกิดการกระจายอำนาจจากส่วนกลางในการจัดการทรัพยากรท้องถิ่น แต่อย่างไรก็ตาม สิทธิชุมชนก็ยังมีข้อจำกัดในการนำไปใช้ในรูปแบบต่างๆ ซึ่งถือเป็นส่วนสำคัญที่ส่งผลให้สิทธิชุมชนยังวนเวียนอยู่ที่เดิม ซึ่งสาเหตุดังกล่าวจะได้นำเสนอเนื้อหาในลำดับถัดไปของบทความชิ้นนี้ โดยผู้ศึกษาหวังว่าบทความชิ้นนี้จะเป็นการทำความเข้าใจ สิทธิชุมชน อย่างเป็นระบบเพื่อให้เห็นถึงสิ่งที่ปกคลุมสำคัญๆของแนวคิด องค์ประกอบอื่นๆ ที่อยู่ภายใต้กลไกและการขับเคลื่อนแนวคิดนี้ เพื่อเป็นการทำความเข้าใจ สิทธิชุมชน ในมิติที่แตกต่างและหลากหลายยิ่งขึ้นในบริบทจากอดีตถึงปัจจุบัน

ตัวอย่างของงานศึกษาประเด็นเรื่องสิทธิชุมชนในประเทศไทยที่แสดงให้เห็นสถานการณ์และรูปแบบของกลไกการต่อสู้ของชาวบ้านมีอยู่จำนวนมาก (กนกวรรณ วงศ์กวี, 2550) เช่น การศึกษาของ (دنุพล ไชยสิทธิ์, ราเพย ไชยสินธุ์, บัญชร แก้วส่อง, พยุงพร นนทวิศรุต, และ อีรดา นามไห, 2547) ที่ได้ศึกษาสิทธิชุมชนท้องถิ่นภาคอีสาน ซึ่งวัตถุประสงค์ของการศึกษาเพื่อแสวงหาแนวทํานโยบายสิทธิชุมชนท้องถิ่นในประเทศไทย จากการศึกษาพบว่า ปัญหาสิทธิชุมชนท้องถิ่น มีทั้งสิทธิในที่ดินทำกิน เช่น การขาดเอกสารสิทธิ จากที่ดินที่อยู่อาศัยถูกรวบรวมไปไม่ประกาศเป็นพื้นที่ป่าสงวนแห่งชาติ บางการต่อสู้เรียกร้องของชาวบ้าน ส่งผลให้บางชุมชนได้รับการเยียวยา ด้วยการที่รัฐยอมออกเอกสาร ส.ป.ก.หรือการปฏิรูปที่ดินเพื่อการเกษตรกรรม (สำนักงานการปฏิรูปที่ดินเพื่อเกษตรกรรม, 2518) ให้เพื่อเป็นหลักฐานหรือกรรมสิทธิ์ในที่ดิน โดยสามารถใช้พื้นที่ดังกล่าวทำมาหากินแต่ไม่ใช่ทุกชุมชน บางพื้นที่ชาวบ้านต้องอพยพชุมชนดั้งเดิม ซึ่งถูกประกาศเป็นพื้นที่ป่าอนุรักษ์ ไปสู่พื้นที่ใหม่ที่รัฐจัดสรรไว้เพื่อรองรับ ซึ่งปัญหาที่ตามมาจากการอพยพชุมชนเป็นการทำลายวัฒนธรรมชุมชน ทั้งในด้านบ้านเรือน ไร่ นา สาธารณูปโภค ตลอดจนสิ่งยึดเหนี่ยวทางจิตใจ เช่น ดอนปู่ตา ซึ่งเป็นหลักบ้าน หลักเมือง เป็นความเชื่อที่ว่าสิ่งเหล่านี้เป็นที่ดูแลทุกข์สุขชุมชนมาตั้งแต่บรรพบุรุษ ทำให้ภาวะจิตใจชาวบ้านขาดความมั่นคง หรือในประเด็นเรื่องสิทธิในทรัพยากรป่าไม้และป่า ซึ่งป่าไม้เป็นทรัพยากรธรรมชาติในท้องถิ่น มีการดูแลควบคุม ความเป็นเจ้าของและรับผิดชอบอยู่ในจิตสำนึก แต่นับจากการโอนป่าทั้งหมดเป็นของรัฐบาล ตั้งแต่ ปี 2449 เป็นต้นมา มีการตรากฎหมายต่างๆ และมีมาตรการควบคุมดูแล ส่งผลให้อำนาจของชุมชนท้องถิ่นเริ่มลดลง เมื่อรัฐมีนโยบายเกี่ยวกับป่าไม้ เช่น การสัมปทานป่าไม้ ส่งผลให้ป่าถูกตัดทำลาย หรือการประกาศเขตป่าสงวนไม่สอดคล้องกับพื้นที่ ประชาชนจึงไม่ยอมรับรู้ประกาศของรัฐ ส่งผลให้เกิดปัญหาเรื่องกรรมสิทธิ์ที่ดินและปัญหาอื่นๆ ตามมา ซึ่งในภาคอีสานพบปัญหาเหล่านี้ในหลายพื้นที่ อีกทั้งยังได้ทำการศึกษาความคิดเรื่องสิทธิชุมชน ด้วยการทำความเข้าใจและประเมินบทบาทของชุมชนในการพิทักษ์คุ้มครองสิทธิชุมชนของตนในชุมชนท้องถิ่นภาคอีสานด้วย ซึ่งผลการศึกษาพบว่า สิทธิชุมชนอีสาน มีรากฐานมาจากจารีตประเพณี เป็นระบบศีลธรรมแห่งสิทธิในการให้คุณค่าแก่ธรรมชาติ สิ่งเหนือธรรมชาติ ผนวกกับความเชื่อทางพุทธศาสนาในการจัดระเบียบความสัมพันธ์เชิงอำนาจระหว่างคน ชุมชนและนิเวศ ให้อยู่ร่วมกันอย่างสันติ ซึ่งข้อค้นพบดังกล่าวสนับสนุนว่า สิทธิชุมชนเป็นสิทธิส่วนรวมของผู้คนในชุมชนอีสาน ที่เกี่ยวข้องสัมพันธ์กับทรัพยากรธรรมชาติ น้ำ ป่า ที่แยกไม่ออกจากจิตสำนึกส่วนรวมในชาติพันธุ์ไทย-ลาว ที่ทุกคนมีส่วนร่วมในการรับรู้ ใช้ประโยชน์จากภาษาวัฒนธรรม ความเชื่อ พิธีกรรม อันแสดงอัตลักษณ์ของชุมชนอีสาน

นอกจากนี้ยังพบว่า อำนาจในการจัดการทรัพยากรและการดำรงอัตลักษณ์ของชุมชนอีสาน ที่มีมาจากสิ่งเหนือธรรมชาติ และประสบการณ์ในชุมชน ได้มีการสืบทอดปลูกฝังอุดมการณ์สิทธิชุมชน ผ่านสถาบันครอบครัว สถาบันผู้อาวุโส สถาบันเครือญาติ สถาบันศาสนา และความเชื่อ ปัญหาสิทธิชุมชนอีสานจากกรณีศึกษา เป็นผลมาจากการพัฒนาประเทศไปสู่ความทันสมัย โดยที่รัฐไทยใช้กฎหมายโดยไม่คำนึงถึงจารีตประเพณีและวัฒนธรรมชุมชน อันเห็นได้จากกรณีการจัดการทรัพยากรธรรมชาติในภาคอีสาน เช่น การ

ประกาศเขตวนอุทยานทับที่ดินทำกิน การให้สัมปทานป่าแก่กลุ่มสิทธิพลที่เป็นบุคคลภายนอกชุมชน ด้วยการส่งเสริมการปลูกพืชพาณิชย์ และการพัฒนาอุตสาหกรรม เมื่อเกิดการกดดันจากทิศทางการพัฒนาที่ถาโถมเข้ามาในพื้นที่ ส่งผลให้ชุมชนแสดงศักยภาพในการตอบโต้พิทักษ์สิทธิชุมชน สร้างการมีส่วนร่วม เพื่อหวังที่จะต่อรองปัญหาหรือสะท้อนการแก้ไขปัญหาในรูปแบบของการปรับทางวัฒนธรรม การดื้อแพ่ง ตลอดจนการเผชิญหน้ากับอำนาจรัฐที่เหนือกว่าด้วยรูปแบบวิธีการการจัดตั้งสมัชชา หรือจัดตั้งกลุ่มเพื่อเรียกร้องสิทธิชุมชนเพื่อต่อต้าน เรียกร้องสิทธิ เผชิญหน้ากับเจ้าหน้าที่รัฐ ที่เข้ามาในพื้นที่ด้วย การต่อสู้ของกลุ่มชาติพันธุ์ในเรื่องสิทธิในทรัพยากรเป็นประเด็นที่เหมือนจะยิ่งทับซ้อนลงไปอีก เพราะระบบคิด กฎเกณฑ์แตกต่างออกไป เช่น ชาวอุรักลาโว้ยถือว่าธรรมชาติทุกประเภทรวมถึงตัวมนุษย์มีสิ่งศักดิ์สิทธิ์เป็นเจ้าของ พวกเขาจึงไม่มีแนวคิดกรรมสิทธิ์ปัจเจกเหนือพื้นที่และทรัพยากร แต่พื้นที่และ ทรัพยากรในพื้นที่เป็นกรรมสิทธิ์ของส่วนรวม (ไชยณรงค์ เศรษฐเชื้อ, 2563) จึงขัดกับการถือครองสิทธิตามกฎหมาย

ดังนั้นเรื่องสิทธิชุมชนข้างต้น สะท้อนให้เห็นว่า ประเด็นเรื่องสิทธิชุมชนของประเทศไทยเอง ผูกโยงกับเรื่องการใช้ทรัพยากรเป็นสำคัญไม่แตกต่างกับสถานการณ์ที่ต่างประเทศกำลังเผชิญเท่าไรนัก ซึ่งทรัพยากรที่ดังกล่าวมานั้น ตั้งอยู่บนพื้นที่สาธารณะ เช่น พื้นที่ป่าชุมชน ซึ่งถือเป็นพื้นที่ในฐานะท้องถิ่น มีคุณค่า วิถีปฏิบัติสืบทอดกันมา อีกทั้งงานวิจัยในประเทศไทยเรื่องสิทธิชุมชนส่วนใหญ่ เป็นการศึกษาเรื่องสิทธิชุมชนโดยผูกกับการใช้ประโยชน์ในทรัพยากรธรรมชาติในพื้นที่สาธารณะนั้นๆ เช่น พื้นที่ป่าชุมชน พื้นที่แหล่งน้ำ พื้นที่ดังกล่าวเป็นพื้นที่ในการใช้ประโยชน์ร่วมกันของคนในพื้นที่ สิทธิชุมชนกลายเป็นเครื่องมือจัดการความขัดแย้งกับรัฐกับชาวบ้านที่ได้รับผลกระทบจากนโยบายการพัฒนา เพื่อทวงสิทธิและอำนาจในการจัดการทรัพยากร เพื่อให้มีสิทธิในการใช้ สิทธิชุมชนเป็นการต่อสู้ของชุมชนเอง หรือในบางชุมชนได้รับการสนับสนุนจากองค์กรภาครัฐและเอกชน ซึ่งถือเป็นเครือข่ายทางสังคมอีกรูปแบบหนึ่งที่เข้ามาช่วยผลักดัน สนับสนุนด้านความคิด ด้านกฎหมายนโยบายที่มีผลกระทบต่อชุมชน

สถานการณ์สิทธิชุมชนในประเทศไทยเป็นความท้าทายในปัจจุบัน

ไม่ใช่เพียงแค่การพัฒนาที่เป็นตัวเคลื่อนไหวเรื่องราวต่างๆ ในสังคม แต่ผลกระทบจากกระบวนการพัฒนาที่ผ่านมาก็เป็นอีกหนึ่งแรงขับเคลื่อนให้เกิดการรวมกลุ่มเพื่อต่อรองกับรัฐในด้านผลประโยชน์ทั้งปัจเจกและส่วนรวมมากขึ้น และประเด็นสิทธิชุมชน ก็เป็นอีกหนึ่งความเคลื่อนไหวทางสังคมที่เกิดจากการรวมกลุ่มของคนในพื้นที่และมีบุคคลนอกเข้ามาสนับสนุนการเคลื่อนไหว เพื่อร่วมต่อรองรักษาผลประโยชน์ช่วยชาวบ้านในพื้นที่

บุญชู ณ บ่อมเพชร (2555) ได้กล่าวถึง สถานการณ์สิทธิชุมชนในประเทศไทยว่า แม้แนวคิดเรื่องสิทธิชุมชนจะได้รับการรับรองในรัฐธรรมนูญ ซึ่งเป็นกฎหมายสูงสุดของประเทศ ใน ปี พ.ศ. 2540 แต่รูปแบบการรับรองสิทธิชุมชนก็ยังมีปัญหาและเผชิญกับปัญหาและอุปสรรคอีกหลายประการในการบังคับใช้สิทธิชุมชน ซึ่งเกิดขึ้นทั้งจากฝ่ายนิติบัญญัติ ฝ่ายบริหาร และฝ่ายตุลาการ ที่ทำให้สิทธิชุมชนไม่สามารถเกิดขึ้นได้อย่าง

สมบูรณ์ ซึ่งการปรับปรุงประเด็นด้านสิทธิชุมชนในรัฐธรรมนูญ แห่งราชอาณาจักรไทย ในปี พ.ศ. 2550 ในหมวดที่ 3 สิทธิและเสรีภาพของชาวไทย ส่งผลให้สามารถพิจารณาคดีได้ยืดหยุ่นมากขึ้น

กรณีศึกษาที่ชัดเจนมากในอีสานและภาคเหนือ ที่มีความเชื่อเรื่องประเพณี พิธีกรรมเกี่ยวข้องกับทรัพยากรชัดเจน และความเชื่อบางอย่างมีความสอดคล้องกับการพึ่งพาอาศัยป่า ความเชื่อดังกล่าวส่งผลให้เกิดการรวมตัวกันของคนในชุมชนเพื่อประกอบพิธีกรรมในพื้นที่ที่อยู่อาศัย ไร่ นา การเซ่นไหว้ผีบรรพบุรุษ และพื้นที่สาธารณะที่ใช้ประโยชน์ เป็นการประกอบพิธีกรรม สะท้อนความเชื่อเพื่อการเคารพบูชาเกี่ยวกับป่า หรือน้ำ ที่ใช้ประโยชน์ร่วมกัน โดยการประกอบพิธีกรรมต่างๆ ในชุมชนจะแสดงให้เห็นถึงความสามัคคีกันของคนในชุมชน รวมไปถึงพื้นที่ที่เป็นศูนย์รวมที่พึ่งทางจิตใจ ดังนั้น จึงพบประเด็นศึกษาที่ใช้แนวคิดสิทธิชุมชน ในพื้นที่ศึกษาภาคเหนือและภาคอีสานเป็นจำนวนมาก อันเนื่องจากทั้งผลกระทบจากกระบวนการพัฒนาส่งผลตรงต่อชาวบ้าน และการรวมกลุ่มของชาวบ้านในพื้นที่ที่มีมาก่อนหน้าตามวิถีชีวิต จึงทำให้เมื่อเกิดการนำแนวคิดสิทธิชุมชนเข้ามาเป็นเครื่องมือและกลไกสำคัญในการต่อสู้ เพื่อหวังให้รัฐตระหนักและให้ความสำคัญกับภาคประชาชนมากขึ้น ซึ่งความคิดเห็นดังกล่าว สอดคล้องกับ (دنพล ไชยสิทธิ์, จำเพย ไชยสินธุ์, บัญชร แก้วส่อง, พยุงพร นนทวิศรุต, และ ธีรดา นามไ, 2547) ที่กล่าวถึงระบบความสัมพันธ์กับสิทธิชุมชน โดยกล่าวถึงกรณีชุมชนอีสาน ว่าเป็นภาคที่มีจารีตประเพณีประเพณี ฮีต – คอง คำสอน คะลำ (ข้อห้าม) สิ่งเหล่านี้ถือเป็นกลไกในการจัดระเบียบชุมชนให้อยู่ร่วมกันได้อย่างสงบสุข ทั้งยังระบบศีลธรรมควบคุมเป็นธรรมนูญชุมชนหรือธรรมนูญชีวิตที่ยึดถือปฏิบัติ ซึ่งการปฏิบัติตามจารีตประเพณีด้วยจิตสำนึกร่วมกันของคนในชุมชน ก่อให้เกิดกติกาสัญญาประชาคมขึ้น โดยคนในชุมชนเองไม่ได้ถือว่าสิ่งเหล่านี้เป็นเรื่องสิทธิ แต่มองว่าสิ่งเหล่านี้เป็นความสำคัญในรูปแบบของบทบาท หน้าที่และระบบความสัมพันธ์อันสร้างประโยชน์สุขให้แก่กันในชุมชนที่อยู่อาศัยร่วมกัน สิ่งเหล่านี้ส่งผลไปถึงการเคารพในความสัมพันธ์ของธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม คนในชุมชนรับรู้คุณค่า รักและผูกพัน เคารพต่อธรรมชาติ สิ่งเหนือธรรมชาติ ส่งผลให้เกิดการใช้ทรัพยากรอย่างยั่งยืน

สิทธิชุมชนถูกนำมาใช้เป็นเครื่องมือในการต่อรองกับอำนาจรัฐ จากผลกระทบการพัฒนาพื้นที่ในรูปแบบต่างๆ สิทธิชุมชนเกิดจากการรวมกลุ่มของชาวบ้านเพื่อต่อสู้ และประวัติศาสตร์การต่อสู้สะท้อนให้เห็นภาพความขัดแย้งอย่างเป็นลำดับขั้นตอน บางพื้นที่เป็นความขัดแย้งระหว่างชาวบ้านกับรัฐ และบางครั้งชาวบ้านก็มีความขัดแย้งกันเองในเรื่องผลประโยชน์ ทั้งยังพบว่า สถานการณ์และปัญหาส่วนมากที่นำประเด็นเรื่องสิทธิชุมชนเข้ามาร่วมวิเคราะห์หรือศึกษานั้น เป็นปัญหาที่เกิดจาก การจัดการป่าของภาครัฐที่ขาดการคำนึงถึงผลกระทบในวิถีชีวิตของชาวบ้านที่อยู่อาศัยกับธรรมชาติมาก่อนหน้า นโยบายการพัฒนาประเทศและแผนพัฒนาเศรษฐกิจที่ผ่านมาคือรอยร้าวสำคัญทำให้เกิดการลุกขึ้นต่อสู้ของชาวบ้านในหลายพื้นที่ และแนวคิดสิทธิชุมชนได้สอดรับและตอบโต้ภัยการต่อสู้ของชาวบ้านอย่างเป็นรูปธรรมและได้รับการยอมรับ จนประเด็นเรื่องสิทธิชุมชนถูกบรรจุอยู่ในรัฐธรรมนูญของประเทศไทย

จากข้อมูลในข้างต้นเรื่องแนวคิดสิทธิชุมชนมีจุดเชื่อมโยงเรื่องพื้นที่สาธารณะ (Public Sphere) ในหลายมิติที่น่าสนใจ เพราะพื้นที่สาธารณะในมิติแนวคิดสิทธิชุมชน คือ รูปแบบการต่อสู้ในความรู้สึกบนพื้นที่ของทรัพยากรที่พึงเป็นกรรมสิทธิ์ร่วมกันของคนในชุมชน เป็นพื้นที่เปิดที่ไม่จำกัดว่าเป็นพื้นที่ของใคร แต่ให้ความรู้สึกหวงแหนเพื่อประโยชน์ทั้งของปัจเจกและส่วนรวม เป็นการต่อสู้บนความขัดแย้งจากนโยบายรัฐหรือการเข้ามาใช้ประโยชน์ของบุคคลใดบุคคลหนึ่ง ซึ่งการร่วมมือกันต่อสู้เพื่อปกป้องพื้นที่เหล่านั้น จะมีแรงยึดเหนี่ยวบางอย่างเพื่อให้เกิดจุดศูนย์กลาง ซึ่ง ความเชื่อ พิธีกรรม จะเป็นแรงดึงดูดให้เกิดการมีส่วนร่วมและการต่อสู้ ซึ่งเห็นเหมือนกันเหล่านี้กลายเป็นเงื่อนไขทางสังคมประการสำคัญ ที่ทำให้เกิดการมีส่วนร่วม

ฮาเบอร์มาสกับพื้นที่สาธารณะ (Jürgen Habermas' Public Sphere)

การสื่อสารเครื่องมือในการต่อรองบนพื้นที่สาธารณะ

คำว่า พื้นที่สาธารณะ คำนี้ปรากฏเป็นครั้งแรกในผลงานของอิมมานูเอล คานท์ (Immanuel Kant) นักปรัชญาสมัยใหม่ชาวเยอรมัน และถูกนำมาศึกษากันอย่างกว้างขวางในทางสังคมศาสตร์เมื่อเจอร์เกน ฮาเบอร์มาส (Jürgen Habermas) นักวิชาการชาวเยอรมันได้เสนอผลงานชื่อ “การแปลงรูปเชิงโครงสร้างของพื้นที่สาธารณะ” (The Structural Transformation of the Public Sphere : an Inquiry into a Category of Bourgeois Society) ในปี ค.ศ. 1962 **ฮาเบอร์มาส** คือหนึ่งในนักทฤษฎีสังคมผู้รอบรู้และสำคัญที่สุดคนหนึ่งในยุคหลังสงครามโลกครั้งที่ 2 งานเขียนทางทฤษฎีของเขาทรงอิทธิพลในหลากหลายสาขาของมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ เนื่องจากฮาเบอร์มาสเป็นนักทฤษฎีที่มีลักษณะสหวิทยาการ การอ้างอิงในงานเขียนของเขานั้นกว้างขวางหลากหลาย (ฟินเลย์สัน, 2005/ 2559) สำหรับ พื้นที่สาธารณะของ พบว่า เรื่องดังกล่าวนั้น ไม่ได้เป็นเรื่องที่เกิดขึ้นมาเพียงโดดๆ เนื่องจาก ฮาเบอร์มาสได้สนใจทฤษฎีแนววิพากษ์ (Critical Theory) แนวคิดในสำนักนี้เห็นว่า ทัศนะพื้นฐานในเรื่องของควมมีเหตุผล (rationality) และแนวคิดเรื่อง “พื้นที่สาธารณะ” ก็เป็นข้อเสนอรูปธรรมอย่างหนึ่งที่มนุษยชาติจะสามารถดำเนินภารกิจเรื่องควมมีเหตุผลให้ลุล่วงไปได้ (กาญจนา แก้วเทพ, กิตติ กันภัย, และ ปาริชาติ สถาปิตานนท์ สโรบล, 2543)

การศึกษาพื้นที่สาธารณะของฮาเบอร์มาส เริ่มจากแนวคิดของวิวัฒนาการของปริณทณสาธารณะในศตวรรษที่ 18 ซึ่งนำไปสู่การพัฒนาเป็นพื้นที่ประชาธิปไตยในสังคมสมัยใหม่ ฮาเบอร์มาสอธิบายถึงปริณทณสาธารณะ ว่าเป็นอาณาบริเวณของการสนทนาและการแลกเปลี่ยนความคิดเห็นที่มีผลประโยชน์สาธารณะร่วมกัน ซึ่งปริณทณสาธารณะนั้นมีลักษณะสำคัญของการเข้าถึงได้จากทุกคน โดยไม่มีการปิดกั้นในการแลกเปลี่ยนสื่อสารกัน นอกจากนั้นฮาเบอร์มาสยังนิยามถึงปริณทณสาธารณะนั้นเกี่ยวข้องกับควมมีเหตุผล (Rationality) ระบบทุนนิยม (Capitalism) และความเป็นสมัยใหม่ (Modernity) ซึ่งนำไปสู่ความเป็นประชาธิปไตยโดยอาศัยทั้งวาทกรรมและการมีส่วนร่วม ซึ่งฮาเบอร์มาสชี้ให้เห็นว่า อิทธิพลของระบบทุนนิยมและการเกิดรัฐเสรีนิยม ทำให้ปริณทณสาธารณะกลายเป็นพื้นที่ที่ตัวแทนในการต่อรอง ระหว่างประชาสังคมกับรัฐ (ศุภชัย ชัยจันทร์ และ ณรงพน ไล้ประกอบทรัพย์, 2559)

ประเด็นเรื่องพื้นที่สาธารณะในบทความของ Petros Iosifidis (2011) ในปี ค.ศ. 1962 ว่า ฮาเบอร์มาส ให้เป็นวิธีการคิดในมุมมองความคิดส่วนตัวให้กลายเป็นสาธารณะ เช่น การใช้พื้นที่สาธารณะ เช่น ห้องสมุด และมหาวิทยาลัยเป็นสถานที่สำหรับการถกเถียง ขณะที่หนังสือพิมพ์ได้ทำหน้าที่วิพากษ์วิจารณ์รัฐบาล บนพื้นที่สื่อซึ่งถือว่าเป็นพื้นที่สาธารณะ ที่เปิดกว้างสำหรับทุกคน และได้รับการคุ้มครองจากคริสจักรและรัฐ โดยทฤษฎีของฮาเบอร์มาส ได้รับการพิจารณาเป็นอย่างดี เพราะเขาคิดอย่างรอบคอบเกี่ยวกับประเด็นเรื่องพื้นที่สาธารณะ ซึ่งหลักคิดเป็นไปเพื่อแสวงหาผลสำเร็จจากการต่อสู้กับระบบศักดินาและการกดขี่ข่มเหงของโบสถ์หรือรัฐ ซึ่งแนวคิดพื้นที่สาธารณะดังกล่าวนี้ ช่วยชี้ให้เห็นว่า เป็นแนวคิดมากกว่าพื้นที่ทางกายภาพและระบบประชาธิปไตย ซึ่งแสดงออกผ่านการมีส่วนร่วมในการอภิปรายอย่างสมเหตุสมผล ที่มีความเกี่ยวพันใกล้ชิดอยากที่จะแยกออก (Iosifidis, 2011)

ฮาเบอร์มาส ถือเป็นนักคิดที่น่าประเด็นเรื่องการสื่อสารของมนุษย์มาสร้างการต่อรองอย่างมีอำนาจ โดย ฮาเบอร์มาส ได้พูดถึง “ideal speech situation” ในหนังสือ *Philosophy of social science*, (Benton & Craib, 2011) ที่เป็นสถานการณ์ทางภาษาแบบอุดมคติ ซึ่งควรจะนำมาใช้ในทุกสังคมทุกหนทุกแห่งที่มนุษย์ทำการสื่อสารระหว่างมนุษย์ด้วยกัน เนื่องจากเราทุกคนต้องมีส่วนร่วมอย่างเท่าเทียมกันในการแลกเปลี่ยนอภิปรายถกเถียง เพื่อสร้างความเข้าใจร่วมกัน ทั้งเรื่องชีวิต การเมืองและสังคม อีกทั้งต้องเข้าถึงและเท่าทันข้อมูลที่เกี่ยวข้องและต้องมีการอภิปรายการเข้าถึงที่เท่าเทียมกันและสิทธิเท่าเทียมกันที่จะได้ยิน เพื่อพัฒนามาตรฐานการสื่อสารเพื่อสร้างความเข้าใจร่วมโดยใช้หลักเหตุผล ที่เหมาะกับการใช้ในวัดสิ่งที่มีอยู่ในสังคม ซึ่งสิ่งเหล่านี้เองอยู่ในความคิด ในความรู้และความสนใจของมนุษย์ ซึ่งถูกพัฒนาอย่างเป็นระบบใน Theory of communicative Action (หนังสือปรัชญาเรียนทอมแรก) ซึ่งสอดคล้องกับ บทความเรื่อง Viewing the Public Sphere With Influentials and Citizens, (Jeffres, Jian, Connally, & Seikali, 2011) ที่ได้แสดงให้เห็นถึงวิธีการของ ฮาเบอร์มาส โดยการที่ผู้คนเริ่มสนใจถึงปัญหาความเสี่ยงปัญหาในชุมชนมากขึ้นรวมถึงปัญหาเกี่ยวกับเชื้อชาติชาติพันธุ์และการศึกษาซึ่งการแก้ปัญหาไม่ได้ง่ายนัก ยังคงต้องมีการตรวจสอบข้อ จำกัด ของชุมชนเกี่ยวกับประสิทธิภาพ เพื่อสนับสนุนผลประโยชน์ที่บุคคลที่ตกเป็นเหยื่อ ซึ่งมุมมองดังกล่าวเห็นว่า “ideal speech situation” นั้นไม่ใช่พูดเพราะเป็นไปตามการเปลี่ยนแปลงตามธรรมชาติ แต่เพื่อสะท้อนให้เห็นถึงบริบทของชุมชน บทสนทนาและการมีส่วนร่วมที่ครอบคลุมมากขึ้นของสาธารณชน เพื่อสร้างการสื่อสาร ที่ไม่เพียงแต่ในกลุ่มประชาชนทั่วไป แต่รวมไปถึงในหมู่ผู้มีอิทธิพลด้วย สิ่งเหล่านี้ ทำให้ผู้คนได้ตระหนักถึงแหล่งพลังงานที่มีศักยภาพ ความพยายามที่จะเสริมสร้างกระบวนการประชาธิปไตยในเขตเมืองอาจเพิ่มขึ้นด้วย การยอมรับว่าผู้ที่เป็นตัวแทนผลประโยชน์ของพลัง และแบบจำลองที่ตระหนักถึงการพึ่งพาอาศัยกันของผู้เข้าร่วมในที่สาธารณะ โดย อิทธิพลของพื้นที่สาธารณะ ในงานชิ้นนี้ กล่าวถึงว่า ประชาชนทั่วไปและผู้มีอิทธิพลเหมือนกัน ให้มุมมองที่สำคัญของการอภิปรายสาธารณะเกี่ยวกับประเด็นในท้องถิ่น การเจรจาในพื้นที่สาธารณะ เป็นไปเพื่อสร้างแนวทางแก้ไข ซึ่งทุกคนสามารถทำได้ ด้วยวิธีการ แสดงความคิดเห็นและวิจารณ์ข้อเสนออย่างเสรีภาพและเท่าเทียมกัน

รวมไปถึง James Gordon Finlayson (2559) ที่ได้กล่าวถึงทัศนะของฮาเบอร์มาสจากที่เขาศึกษาว่า ยิ่งสังคมก้าวเข้าสู่อุดมคติของการสื่อสารและการถกเถียงพูดคุยมากเท่าใด นั่นหมายถึงว่าผู้คนเข้าใจการบรรลุนั้นตามมากขึ้นเท่านั้น สิ่งเหล่านี้ย่อมดีต่อพวกเขาทั้งในเชิงปัจเจก และโดยรวมมากขึ้นเท่านั้น อีกทั้งในด้าน จริยศาสตร์ ของการถกเถียงถือเป็นหัวใจเชิงบรรทัดฐานในปรัชญาของฮาเบอร์มาส รวมไปถึง ใจความหลักที่มี (discourse) ที่เป็นลักษณะเฉพาะของความเป็นสาธารณะ (publicity ethic) การไม่กีดกัน (inclusiveness) ความเสมอภาค ความเป็นหนึ่งเดียว ความยุติธรรม ที่เกิดจากโครงการที่มุ่งหมายในทางปฏิบัติและโครงการที่ว่าด้วยทฤษฎีทางสังคม สิ่งเหล่านี้สำหรับฮาเบอร์มาส มีนัยทางสังคมและศีลธรรม ที่เป็นรูปธรรม ทั้งยังแฝงนัยทางการเมืองด้วย

นอกจากนั้น ความเป็นยุคสมัยใหม่กับการสื่อสารบนพื้นที่สาธารณะของฮาเบอร์มาส ในงานเขียนของ (ธีรยุทธ บุญมี, 2547) ได้กล่าวถึง ฮาเบอร์มาสว่า ได้ช่วยชี้ให้เห็นว่าถึงแม้ทุกพื้นที่จะมีตรรกะในตัวเอง แต่เหตุผลเชิงการสื่อสารเป็นพื้นฐานแต่ดั้งเดิมของมนุษย์ จึงทำให้ทุกภาคส่วนแม้แต่ระบบการเมืองและเศรษฐกิจ ก็จำเป็นต้องมีพื้นที่เวทีสำหรับภาคสาธารณะเกิดขึ้น โดยเฉพาะอย่างยิ่ง ในสังคมสมัยใหม่ในปัจจุบัน ที่การติดต่อสื่อสาร ถกเถียง สนทนาเป็นลักษณะเด่นของยุคสมัย ทำให้ได้พบเห็นว่าพื้นที่สาธารณะดำรงอยู่ในภาคส่วนประชาสังคมและแทรกตัวอยู่ในภาคอื่นๆ มีส่วนช่วยในการแก้ความขัดแย้งและผลประโยชน์ที่ขัดกัน และการเข้าถึงข้อตกลงร่วมกันของสังคมที่มีลักษณะเป็นพหุนิยมมากขึ้น

จากข้อมูลในข้างต้น ฮาเบอร์มาสเอง ก็มีความสนใจประเด็นปัญหาในชุมชน รวมถึงปัญหาเกี่ยวกับเชื้อชาติชาติพันธุ์และการศึกษา ซึ่งแต่ละปัญหานั้นเป็นปัญหาที่ไม่สามารถแก้ไขได้ง่ายนัก มีความซับซ้อนมากพอสมควร และกลไกที่ฮาเบอร์มาสได้หยิบยกขึ้นมาเป็นเครื่องมือบนพื้นที่สาธารณะนั้นคือ การสื่อสาร สะท้อนให้เห็นว่า การสื่อสารด้วยเสียงของประชาชนสามารถเป็นเหตุผลถูกให้คุณค่าและความสำคัญในการต่อรอง เพราะเชื่อว่ามนุษย์ทุกคนมีความรู้และสมเหตุสมผลอยู่ในตัว การขัดเกลา บทบาทหน้าที่ รวมไปถึงการรับรู้ของผู้คนในสังคม จะช่วยให้การสื่อสารแลกเปลี่ยนถกเถียงที่ออกมาจากปัจเจกบุคคลจะตั้งอยู่บนบริบทที่เหมาะสม ถ่วงดุลกันระหว่างการแลกเปลี่ยนหาทางออกที่ดีที่สุด หัวใจหลักของพื้นที่สาธารณะคือการใช้เป็นพื้นที่ถกเถียงแลกเปลี่ยน

มุมมองเรื่องการเมืองและสิทธิในทัศนะของฮาเบอร์มาส

นอกจากนั้น James Gordon Finlayson (2559) ได้เขียนถึงมโนทัศน์การเมืองของฮาเบอร์มาส ว่ามีลักษณะเป็นโครงสร้างคู่ขนานของการเมือง ซึ่งฮาเบอร์มาสได้แยกความต่างของพื้นที่ทางการเมืองออกเป็นสองประเภท คือ อย่างไม่เป็นทางการเมืองและเป็นทางการเมือง พื้นที่ทางการเมืองที่ไม่เป็นทางการเมืองประกอบด้วยเครือข่ายของแหล่งกำเนิดที่มีลักษณะ “ไร้ระเบียบ” และ “ไร้กฎเกณฑ์” เกิดขึ้นโดยธรรมชาติของการสื่อสารและการถกเถียงพูดคุย เราเรียกพื้นที่นี้ว่า “ประชาสังคม” โดยตัวอย่างของประชาสังคมรวมถึง องค์การ อาสาสมัคร สมาคมทางการเมือง และสื่อมวลชน คุณลักษณะที่ระบุความเป็นประชาสังคม คือการไม่ถูกทำให้เป็นสถาบัน และไม่ได้ถูกออกแบบมาเพื่อการตัดสินใจ ในทางตรงกันข้าม การเมืองในความหมายที่เป็น

ทางการ เกี่ยวข้องกับพื้นที่เชิงสถาบันของการติดต่อสื่อสารการถกเถียงที่ถูกออกแบบมาเป็นพิเศษเพื่อการตัดสินใจ ตัวอย่างที่เด่นชัดได้แก่ รัฐสภา คณะรัฐมนตรี สภาที่มาจากการเลือกตั้ง และพรรคการเมือง ที่น่าสังเกตคือ เป็นความเข้าใจผิดถ้าคิดว่าพื้นที่ทางการเมืองเป็นทางเช่นนี้ เป็นสิ่งเดียวกับรัฐ เพราะรัฐไม่ได้เป็นเพียงที่รวมของเวทีที่เป็นสถาบันเพื่อการตัดสินใจและกำหนดนโยบาย แต่ยังเป็นระบบบริหารด้วย ที่ฮาเบอร์มาส์เรียกว่า ระบบราชการที่ขับเคลื่อนด้วยสื่อกลางแห่งอำนาจ ในประชาสังคมสมาชิกของชุมชนการเมืองเข้าร่วมการถกเถียงเพื่อบรรลุความเข้าใจ สร้างข้อตกลงและพัฒนาความคิดเห็นในประเด็นที่เกี่ยวข้องเป็นการเฉพาะเจาะจงและในเรื่องทั่วไป ภาพที่ฮาเบอร์มาส์วาดไว้คือ ระบบการเมืองทำหน้าที่ได้ดี เมื่อสถาบันที่เกี่ยวข้องกับการตัดสินใจเปิดรับข้อมูลเข้าจากเบื้องล่าง (ประชาสังคมและความคิดเห็นสาธารณะ) ที่ส่งอิทธิพลต่อผลิตผลหรือข้อมูลออก (นโยบายและกฎหมาย) ในทางปฏิบัติ รัฐประชาธิปไตยบรรลุความสมดุลนี้ได้ดีกว่าระบบที่ไม่ใช่ประชาธิปไตย

นอกจากนั้น ในประเด็นทางการเมืองในมิติอื่น เช่น ประเด็นสิทธิมนุษยชนและอำนาจอธิปไตยของปวงชน ฮาเบอร์มาส์ได้ผสมผสานมโนทัศน์ทางการเมืองสองรูปแบบ ที่มักถือว่าเป็นทางเลือกนั้นคือ เสรีนิยมประชาธิปไตย และสาธารณรัฐนิยมที่เน้นบทบาทพลเมือง เขาให้เหตุผลว่า แต่ละมโนทัศน์มีแกนกลางอยู่ที่แนวคิดเดียว กล่าวคือ เสรีนิยมประชาธิปไตยมีแกนกลางอยู่ที่แนวคิดสิทธิมนุษยชน และสาธารณรัฐนิยมที่เน้นบทบาทพลเมือง มีแกนกลางอยู่ที่แนวคิดอำนาจอธิปไตยของปวงชน ฮาเบอร์มาส์ตั้งข้อสังเกตว่า แต่ละมโนทัศน์ได้มอบอภิสิทธิ์แก่การตีความการเป็นอิสระที่แน่นอน เสรีนิยมประชาธิปไตย มอบอภิสิทธิ์ให้แก่ความเป็นอิสระเชิงปัจเจกหรือเอกชน ของที่สาธารณรัฐนิยมที่เน้นบทบาทพลเมืองมอบอภิสิทธิ์ให้แก่ความเป็นอิสระเชิงส่วนรวม เชิงสาธารณะ หรือเชิงการเมือง (กล่าวคือ ตระหนักไว้ในตนเองของชุมชนทางการเมือง) ฮาเบอร์มาส์ย้ำว่า สิทธิมนุษยชนปกป้องความเป็นอิสระ เอกเทศของปัจเจก ตามทัศนะเสรีนิยมประชาธิปไตยนั้น ปัจเจกทั้งหลายมีผลประโยชน์แบบก่อนการเมือง และมีสิทธิจำนวนหนึ่ง ที่จะปกป้องเสรีภาพในการแสวงหาผลประโยชน์ของตน สอดคล้องกับการที่คนอื่นๆ มีเสรีภาพคล้ายคลึงกันในการแสวงหาผลประโยชน์ของพวกเขา เสรีภาพในที่นี้ถูกมองว่าเป็นโอกาส คุณค่าแห่งเสรีภาพอยู่ที่โอกาสที่มี ซึ่งสามารถใช้และปฏิบัติได้ตามที่พอใจ ไม่ใช่อยู่ที่การใช้ (exercise) เสรีภาพนั้นจริงๆ โดยทั่วไปแล้ว แนวคิดเช่นนี้ไปกันได้กับแนวคิดรัฐที่มีบทบาทน้อย ที่ปล่อยให้ผู้อยู่ได้ปกครองแต่ละคนมีเสรีภาพในการดำเนินชีวิตของตนตามที่เห็นสมควร รัฐเข้ามาแทรกแซงเพียงเพื่อแก้ไขความขัดแย้งที่เกิดขึ้น เมื่อเสรีภาพของบุคคลประเภทหนึ่งไปกระทบกับเสรีภาพของบุคคลอื่น ความเป็นพลเมืองหรือการมีส่วนร่วมในชุมชนทางการเมืองไม่ได้ถูกมองว่ามีคุณค่าในตัวเอง แต่มีคุณค่าเฉพาะในเชิงเครื่องมือในฐานะปัจจัยที่สร้างหลักประกันในสิทธิและโอกาสเหล่านั้น (ฟินเลย์สัน, 2005/ 2559)

ธีรยุทธ บุญมี (2547) กล่าวถึง ความเป็นยุคสมัยใหม่ ความคิดทางการเมืองเกิดควบคู่กับรัฐ-ชาติสมัยใหม่ ที่อำนาจการเมืองมีรากฐานเป็นประชาธิปไตยของประชาชน แต่อำนาจการเมืองนี้บางครั้งก็ตกไปอยู่ในมือคนกลุ่มน้อยทำให้กลายเป็นระบบเผด็จการได้ ในยุคสมัยใหม่นี้ จะเกิดแนวคิดว่าคุณค่าต้องอยู่ร่วมกันโดยมีความเป็นสังคม (Sociality) หรือมีตัวสังคม (Society) รวมทั้งวัฒนธรรม (Culture) เกิดขึ้นควบคู่ไปด้วย แนวคิดความเป็นสังคมทำให้เกิดเป็นชมรม สมาคมของผู้ใช้ความคิด การพูด การเขียน วาทกรรม เป็นเครื่องมือแทนการใช้อาวุธของพวกขุนนางหรืออัศวินในยุคก่อน ดังนั้นสังคมหรือความเป็นสังคมจึงมีลักษณะเป็นกลุ่มเชิงวาทกรรมและการสื่อสาร (discourse societies) จึงทำให้การแยกระหว่างสิ่งที่เรียกว่าประชาสังคมกับภาคสาธารณะทำได้ยาก ซึ่งประชาสังคมเน้นไปแง่ของการจับกลุ่มเป็นองค์กร เครือข่ายและภาคสาธารณะเน้นไปแง่มุมมองของพื้นที่ เวทีการสื่อสาร การสร้างประชาคมต่างๆ ประเด็นเรื่องสิทธิในทัศนะของ ฮาเบอร์มาส นั้นธีรยุทธมองว่า จากแนวคิดฮาเบอร์มาส ที่มองการสื่อสารเป็นพื้นฐานของสังคมและมองเหตุผลและผลในการสื่อสาร (Communicative rationality) และจริย-คุณธรรมในการสื่อสาร (discourse ethics) เป็นองค์ประกอบสำคัญของปฏิบัติการทางการเมืองการสื่อสาร ทั้งยังก่อให้เกิดพัฒนาการของโครงสร้างคุณธรรม (normative structure) หรือโครงสร้างทางสังคมขึ้น ด้วยเหตุผลนี้ ฮาเบอร์มาส จึงมองเรื่องสิทธิต่างๆ เป็นผลผลิตจากกระบวนการทำให้จริย-คุณธรรมและเหตุผลในการสื่อสารกลายเป็นสถาบัน (institutionalization) ให้เป็นขนบธรรมเนียมจารีตที่ยึดถือกันเป็นระบบกฎหมาย ซึ่งแง่มุมนี้เองที่ทำให้ ฮาเบอร์มาส วิเคราะห์ถึงการก่อตัวของระบบสิทธิต่างๆ รวมทั้งการขยายตัวของสิทธิในแนวสังคมวิทยาได้ชัดเจนขึ้น เช่น สิทธิอารยะ (Civil right) สิทธิในสมาคม ในการแสดงออก ในการเลือกนับถือศาสนาและความเชื่อ และเสรีภาพในการแสดงความเห็นทางการเมือง โดยฮาเบอร์มาสได้แบ่งประเด็นเรื่องสิทธิออกเป็น 5 กลุ่มใหญ่ๆ ซึ่งการแบ่งดังกล่าวนี้ไม่ได้แบ่งตามลักษณะสังคม การเมือง หรือความเป็นวัฒนธรรมอย่างที่แบ่งกันโดยทั่วไป แต่การแบ่งดังกล่าวนี้เป็นการแบ่งกลุ่มตามบทบาท ตามหน้าที่ของสังคม ดังนี้ 1) สิทธิพื้นฐานที่ค้ำประกันการดำรงอยู่อย่างมีเสรีภาพเท่าเทียมกัน นั่นคือสิทธิในชีวิต ทรัพย์สิน ทั้งนี้เพื่อให้สมาชิกได้มีการพัฒนาเชิงการเมืองอย่างมีอัตวิสัย 2) สิทธิพื้นฐานที่เป็นผลจากการเป็นสมาชิกในกลุ่มสังคม ที่กระทำโดยสมัครใจ ทั้งนี้เพื่อให้สมาชิกได้มีการพัฒนาทางการเมืองอย่างเป็นอัตวิสัย 3) สิทธิพื้นฐานที่จะพึงกระทำได้หรือได้รับการกระทำอย่างเท่าเทียมกันตามกระบวนการกฎหมายหรือค้ำประกันโดยกฎหมาย 4) สิทธิในการสื่อสาร ซึ่งได้แก่ เสรีภาพในการพูด สมาคมชุมนุม ประท้วง การแสดงออกต่างๆ ซึ่งสิทธินี้ดูเหมือนว่าจะเป็นตัวกลางระหว่างสิทธิพื้นฐานส่วนบุคคลกับอำนาจรัฐ แต่แท้จริงแล้วสิทธิดังกล่าวเกิดมาพร้อมกับสิทธิพื้นฐานส่วนบุคคล และกลุ่มที่ 5) สิทธิที่ค้ำประกันการดำรงชีวิตในสังคม ชุมชน สภาพแวดล้อม สิทธิทางสังคมและสิทธิสมัยใหม่อื่นๆ เช่น สิทธิทางสภาพแวดล้อม สิทธิทางสังคมนี้เป็นส่วนหนึ่งของอัตวิสัยด้านการสร้างสรรค์พัฒนาตนเอง (Self-creation) ซึ่งเป็นผลเกี่ยวเนื่องกับปฏิบัติการทางการเมืองการสื่อสารในสังคมเช่นกัน แต่เนื่องจากสิทธิด้านนี้มีลักษณะขึ้นอยู่กับบริบทประวัติศาสตร์ วัฒนธรรม กลุ่ม ความเชื่อ ต่างๆ มันจึงเป็นพื้นที่ที่กำลังมีการถกเถียงและขยายตัวอย่างกว้างขวางในปัจจุบัน

ประเด็นเรื่องมุมมองเรื่องการเมืองและสิทธิในทัศนะของฮาเบอร์มาสในข้างต้น สะท้อนให้เห็นถึงความสอดคล้องของความสนใจในประเด็นเรื่องสิทธิ ย้อนนำมาสู่การวิเคราะห์ควบคู่กับแนวคิดสิทธิชุมชนในลำดับถัดไป โดยในทัศนะเรื่องการเมืองและสิทธิของฮาเบอร์มาสนั้น มีประเด็นที่สอดคล้องกับสิทธิทางสภาพแวดล้อมที่จะปกป้องเสรีภาพในการแสวงหาผลประโยชน์รวมถึงเสรีภาพในการแสดงออก โดยฮาเบอร์มาสเองก็ไม่ทิ้งเรื่องการสื่อสาร แม้ในประเด็นเรื่องสิทธิ เขาก็ยังคงสนใจในประเด็นเรื่องสิทธิในการสื่อสาร การแสดงออกต่างๆ ซึ่งสิทธินี้ดูเหมือนว่าจะเป็นตัวกลางระหว่างสิทธิพื้นฐานส่วนบุคคลกับอำนาจรัฐ วิธีการสื่อสารจึงเป็นโอกาสในการแสดงออกต่อรองกับอำนาจ ตามบทบาทพลเมือง ในเสรีนิยมประชาธิปไตย

การทำความเข้าใจในแนวคิดสิทธิชุมชนกับพื้นที่สาธารณะของฮาเบอร์มาส

สิทธิชุมชนเป็นสิ่งที่มียอยู่แล้วเพียงแต่จะปรากฏเด่นชัดเมื่อมีผู้ได้รับผลกระทบจากการรุกรานสิทธิเหล่านั้น กรณีเช่นชาวบ้านในชุมชนรู้สึกเสียประโยชน์หรือได้รับผลกระทบหรือเสียผลประโยชน์จากการที่พื้นที่สาธารณะ ที่เคยเข้าถึงหรือใช้ประโยชน์ได้ ประเด็นสิทธิชุมชน คือ กลไกการต่อสู้หรือกระบวนการการดำเนินการของชาวบ้านในการเรียกร้องสิทธิชุมชนนั้น โดยสิ่งที่ขาดไม่ได้เลยคือ การรวมกลุ่ม การมีส่วนร่วมของคนในชุมชนเป็นหลัก (Swiderska, 2009) ซึ่งนอกจากนั้นยังมีกลุ่มภาคีเครือข่ายเข้ามาสนับสนุนกระบวนการทางความคิดในมิติต่างๆ เพื่อให้การรวมกลุ่มต่อสู้มีความเข้มแข็งมากขึ้น แต่ท้ายที่สุดแล้วชาวบ้านในชุมชนเองจะเป็นผู้นำเสนอปัญหาออกมาได้ชัดเจนมากที่สุด ทั้งในพื้นที่ที่เป็นปัจเจกหรือในพื้นที่สาธารณะที่เป็นพื้นที่ใช้ประโยชน์ร่วมกันของคนในชุมชน ในการทบทวนวรรณกรรมจะพบว่าในแต่ละชุมชนที่เรียกร้องสิทธิชุมชน จะมีการสร้างกฎระเบียบขึ้นมา เพื่อสร้างความเข้าใจและการรับรู้แลกเปลี่ยนร่วมกัน ผ่านการสื่อสาร เพื่อให้ได้มาซึ่งกฎระเบียบนั้นให้สร้างความโปร่งใสและเป็นที่ยอมรับของชุมชน จึงทำให้เกิดการลงมติดร่วมปรึกษาหารือ เพื่อสรุปแนวทางและความคิดในกรณีนั้นๆ ต่อประเด็นที่เป็นประโยชน์ส่วนรวมของชุมชน พื้นที่สาธารณะที่ทุกคนร่วมกันเรียกร้องนั้น นั้นจะแสดงวัตถุประสงค์ของกลุ่ม รวมไปถึงสถานการณ์ปัญหาการเรียกร้องสิทธิชุมชนถือเป็นอีกหนึ่งการแสดงตัวตนผ่านพื้นที่สาธารณะ พื้นที่ที่เป็นไปเพื่อประโยชน์ใช้สอยส่วนรวม

การทบทวนวรรณกรรมที่เกี่ยวกับประเด็นสิทธิชุมชนและพื้นที่สาธารณะของฮาเบอร์มาสในครั้งนี้ ทำให้ผู้เขียน มีโอกาสที่จะหยิบยกวิทยานิพนธ์ และประสบการณ์ทำงานภาคสนามในปัจจุบันที่ยังข้องเกี่ยวกับประเด็นการพัฒนาและชุมชนเข้ามามีมุมมองและแลกเปลี่ยนทำความเข้าใจในงานชิ้นนี้ด้วย โดย วิทยานิพนธ์เรื่องวิถีชีวิตกับความมั่นคงทางอาหารในป่าชุมชนโนใหญ่ ตำบลเสียว อำเภอโพธิ์ศรีสุวรรณ จังหวัดศรีสะเกษ (วาสนา ศรีจำปา, 2557) ผู้เขียนได้เห็นถึงการรวมกลุ่มของชาวบ้าน หากมีเรื่องใดเกิดขึ้นผู้นำชุมชน จะเรียกประชุมชาวบ้าน ที่ศาลาประชาคม หรือศาลาวัด ซึ่งนั่นคือพื้นที่สาธารณะที่ทุกคนสามารถเข้าถึงได้ และการประชุมจะเป็นไปด้วยการแลกเปลี่ยนข้อคิดเห็นในเรื่องนั้นๆ อย่างมีสิทธิและเสียงเท่าเทียมกัน ส่วนการปกป้องพื้นที่ป่าชุมชนโนใหญ่ ซึ่งเป็นป่าสาธารณะประโยชน์ของทุกคนในหมู่บ้านและชาวบ้านในพื้นที่อื่นที่สามารถ

เข้ามาใช้ประโยชน์ได้แต่ต้องทำตามกฎเกณฑ์ระเบียบป่าชุมชนโนนใหญ่ที่ตั้งขึ้น ชาวบ้านแสดงความคิดเห็นด้วยการประชุมหมู่บ้าน เพื่อร่างกฎเกณฑ์การเข้าใช้ประโยชน์จากป่าขึ้นมา เพื่อเป็นกฎระเบียบที่รับรู้ร่วมกันหวังเพื่อแสดงศักยภาพให้หน่วยงานรัฐได้เห็นถึง ความพยายามที่จะจัดการดูแลพื้นที่ป่าชุมชนด้วยตัวชุมชนเอง นอกจากนั้น ชาวบ้านมีการร่วมมือกันจัดเวรยามหมุนเวียนเข้าป่าเพื่อสำรวจเพื่อปกป้องรักษาป่าไม่ให้ถูกลักลอบเข้ามาตัดไม้ ในพื้นที่แห่งนี้ให้ความสำคัญกับป่า เนื่องจากป่าที่เป็นแหล่งอาหาร เป็นตู้กับข้าวใบใหญ่ที่สำคัญ เป็นแหล่งทรัพยากรที่ชาวบ้านได้เข้าพึ่งพาอาศัยมาตั้งแต่รุ่นบรรพบุรุษ เรื่องราวประวัติศาสตร์การต่อสู้ของชาวบ้านถูกถ่ายทอดจากรุ่นสู่รุ่นให้ลูกหลานได้ฟัง จนปัจจุบันโรงเรียนในชุมชน ได้บรรจุหลักสูตรประวัติศาสตร์การต่อสู้และการให้นักเรียนได้เข้าไปทำกิจกรรมในป่าชุมชนโดยบูรณาการเรียนโดยใช้ป่าชุมชนโนนใหญ่เป็นพื้นที่ศึกษาของเด็กนักเรียนในโรงเรียน ทั้งยังเป็นพื้นที่ที่ได้รับความสนใจจากหน่วยงานภาครัฐและเอกชนในการเข้าไปศึกษาดูงาน ประสบการณ์การรวมกลุ่มของชาวบ้านในพื้นที่ สิ่งเหล่านี้สะท้อนมุมมองและแรงยึดเหนี่ยวบนพื้นที่สาธารณะของชาวบ้าน นั่นคือ ความตระหนัก ความรักและความห่วงใยในการปกป้องฐานทรัพยากรท้องถิ่น จากภัยคุกคามภายนอก อีกทั้งพื้นที่ป่ายังเป็นแหล่งรวบรวมวัฒนธรรมความเชื่อดั้งเดิมในท้องถิ่น บทบาทของป่าไม่ใช่เพียงแค่แหล่งทรัพยากร แต่ยังเป็นแหล่งความเชื่อและประกอบพิธีกรรมต่างอีกด้วย และเมื่อได้ทบทวนวรรณกรรมและงานวิจัยต่างๆ เกี่ยวกับกระบวนการสิทธิชุมชนแล้ว กลับมามองมองกระบวนการต่อสู้ของชาวบ้าน ทำให้มองว่าแนวคิดดังกล่าวเปรียบเสมือนเครื่องมือ ที่ชาวบ้านจะสามารถเรียกร้องและต่อรองกับภาครัฐในการดูแลทรัพยากรธรรมชาติในพื้นที่ที่เขาห่วงใย รู้สึกถึงความเป็นเจ้าของ มีคุณค่าทางจิตใจ ทั้งยังความมั่นคงหรือความอุ่นใจในการยอมรับจากภาครัฐ ให้ชาวบ้านได้รับสิทธิในการดูแลจัดการป่าอย่างถูกต้องตามกฎหมายอีกด้วย

ดังนั้นผู้เขียนมีมุมมองต่อประเด็นดังกล่าวว่า ป่าชุมชนบนพื้นที่สาธารณะ เป็นพื้นที่กายภาพในแง่ขอบเขตด้านทรัพยากร ป่าไม้ ทั้งยังเป็นพื้นที่สาธารณะในแง่อุดมคติ คือพื้นที่สำหรับสร้างแรงยึดเหนี่ยวในการเรียกร้องต่อสู้กับการพัฒนาจากหน่วยงานรัฐ โดยการเข้ามามีส่วนร่วมของชาวบ้าน คือ Actor เอง และมี Agency อื่นๆ ที่เข้ามาสนับสนุน ให้เกิดการถกเถียงผ่านศักดิ์ศรีและสิทธิที่พึงมีในการใช้ทรัพยากรภายในชุมชน เพื่อหาข้อสรุปร่วม ในแผนการดำเนินการในพื้นที่นั้นๆ ด้วยตัวชุมชนเองต่อรัฐ

สิทธิชุมชนกับความเป็นพื้นที่สาธารณะของฮาเบอร์มาสในฐานะเครื่องมือในการต่อรองอำนาจรัฐ

พื้นที่สาธารณะของฮาเบอร์มาส หมายถึงพื้นที่ที่เปิดกว้าง มีเสรีทางด้านการคิดอย่างเท่าเทียม มีการแสดงความคิดเห็นด้วยความรู้สึกร่วมหรือความรู้สึกเป็นส่วนรวม “sense of public” ทุกคนเป็นสิทธิอย่างเสมอภาคและเท่าเทียมในการแสดงความคิดเห็นเป็นพื้นที่เปิดเพื่อให้แสดงทัศนะด้วยวิธีการสื่อสาร ซึ่งวิธีการสื่อสารแลกเปลี่ยนถกเถียง โดยเชื่อว่าการสื่อสาร จะนำมาซึ่งความสมเหตุสมผลในการนำเสนอแนวทางในเรื่องต่างๆ นอกจากนั้นจุดมุ่งหมายของพื้นที่สาธารณะ เป็นไปเพื่อการนำไปสู่ความเป็นประชาธิปไตย พื้นที่สาธารณะของฮาเบอร์มาส จึงเปรียบเป็นพื้นที่ตัวแทนในการต่อรองระหว่างประชาสังคมกับรัฐ ซึ่งสอดคล้องกับแนวคิดสิทธิชุมชน กล่าวคือ การเรียกร้องสิทธิชุมชนนั้น ประเด็นหลักคือ พื้นที่ที่ใช้ประโยชน์ร่วมกันของคน

ในชุมชน หรือพื้นที่ที่หากได้รับผลกระทบจากกระบวนการใดกระบวนการหนึ่งย่อมส่งผลอย่างกระจัดกระจายต่อวงกว้าง จึงทำให้เกิดการต่อสู้เรียกร้องเพื่อทวงสิทธิในการดูแล รักษาสิทธิในทรัพยากรธรรมชาติ ในพื้นที่สาธารณะหรือพื้นที่ส่วนรวม เช่น พื้นที่ป่าชุมชน พื้นที่แหล่งน้ำ ซึ่งกลไกการดำเนินการของกระบวนการหรือกลไกสิทธิชุมชนนั้นคือ การรวมกลุ่มของชาวบ้านรวมไปถึงบุคคลภายนอกที่เข้ามาเป็นภาคีเครือข่าย สนับสนุนการดำเนินการ ยิ่งหากประเด็นนั้นเป็นประเด็นที่จะส่งผลกระทบวงกว้าง เช่น ประเด็นเรื่องการขุดเจาะท่อก๊าซหรือประเด็นความเหลื่อมล้ำทางสังคมกรณีอื่นๆ ที่มีสาเหตุหลักมาจากกระบวนการพัฒนาจากรัฐ สิทธิชุมชนคือการเรียกร้องต่อการสร้างอำนาจต่อรองกับรัฐ ด้วยการหยิบยกวิถีชีวิต จารีต วัฒนธรรมความเชื่อและประเพณีของชุมชน มาสร้างแรงยึดเหนี่ยวในกลุ่ม เช่น การบวชป่า (สนั่น ประเสริฐ, สังเวียน สางวาง, พระครูโกศลวิহারคุณ, ทิพย์ภวิษณ์ ไสชาติ, และ พระครูสุขเขตต์คุณ, 2563) ซึ่งการต่อรองจะมีเงื่อนไข กฎ ระเบียบเพื่อแสดงถึง การจัดการชุมชนด้วยชุมชนเอง ซึ่งการที่จะได้มาซึ่ง กฎ ระเบียบแนวทางและข้อตกลงนั้น วิธีการคือการเปิดเวทีประชาคมในชุมชน เป็นการใช่วิธีการสื่อสารแลกเปลี่ยนความคิดเห็นอย่างเท่าเทียมกัน เพื่อหาทางออกและความสมดุลที่สุดเพื่อใช้เป็นตัวบทต่อสู้เรียกร้องและเป็นแนวทางในการดำเนินการต่อไป หากรัฐยอมทำตามข้อเสนอเหล่านั้น

จะเห็นได้ว่า พื้นที่สาธารณะ ไม่ได้หมายถึงพื้นที่ทางกายภาพเพียงเท่านั้น แต่กระบวนการเรียกร้องหรือต่อรองทางอำนาจกับรัฐต่างหากที่เป็นสิ่งที่แสดงบนพื้นที่สาธารณะให้คนภายนอกมองเห็นได้ ยิ่งหากประเด็นนั้น ได้รับความสนใจหรือเป็นประเด็นที่มีผู้มีส่วนได้ส่วนเสียในวงกว้าง ได้รับความสนใจจากผู้คนภายนอก หรือที่เรียกว่าเป็นประเด็นสาธารณะ เมื่อเรื่องราวเหล่านั้นก็จะได้รับความสนใจมากขึ้น การตอบสนองจากรัฐย่อมเร็วกว่า เพราะถูกจับตามอง พื้นที่สาธารณะจึงเป็นทั้งพื้นที่กายภาพ พื้นที่ที่เป็นที่ตั้งในการให้คนได้มารวมกลุ่มพบปะพูดคุยแลกเปลี่ยน และพื้นที่สาธารณะที่เปิดและก่อให้เกิดการแลกเปลี่ยนความคิดเห็นในประเด็นต่างๆ ด้วยการสื่อสารอย่างเท่าเทียม อย่างเป็นรูปธรรมและชัดเจนเพื่อหาทางออกและข้อสรุปในประเด็นนั้นๆ

สรุป

บทความชิ้นนี้ ผู้เขียนเน้นแนวคิดสิทธิชุมชนเป็นหลักและนำประเด็น พื้นที่สาธารณะของฮาเบอร์มาส เข้ามาวิเคราะห์ร่วมกันเพื่อหวังเพื่อสะท้อนชุดข้อมูลในมิติต่างๆ ในมุมมองที่น่าสนใจของทั้งสองแนวคิดนี้ ซึ่งจากการทบทวนวรรณกรรมและข้อมูลที่เกี่ยวข้องพบว่า ความน่าสนใจคือ หลายปรากฏการณ์ที่หยิบยกแนวคิดสิทธิชุมชนมาเป็นเครื่องมือและกลไกเพื่อต่อรองอำนาจกับรัฐ สะท้อนให้เห็นปรากฏการณ์หลายแบบ ทั้งยังช่วยสะท้อนให้เห็นว่าความร่วมมือและความสามัคคีของชาวบ้าน เพื่อการเรียกร้องเพื่อปกป้องพื้นที่สาธารณะประโยชน์ของตน และทั้งสองแนวคิดยังช่วยสะท้อนภาพขบวนการเคลื่อนไหวในบริบททางโครงสร้างอำนาจของสังคมที่ไม่เท่าเทียมกัน เกื้อหนุนชุมชนให้มีสิทธิต่อสู้เพื่อปรับสัมพันธภาพทางอำนาจ เพื่อให้ชุมชนได้มีส่วนในการกำหนดอนาคตของชุมชนเอง ส่งผลให้เกิดการหาแนวทางแก้ไขในรูปแบบต่างๆ ตามมา

สำหรับแนวคิดสิทธิชุมชนนั้นได้ถูกบรรจุในกฎหมายของประเทศไทยมากระยะหนึ่งแล้ว ซึ่งเป็นเครื่องตอบย้าถึงกระบวนการการต่อสู้ที่ผ่านมาของชุมชนได้รับการยอมรับหรือเป็นสิ่งที่ถูกต้อง ดังนั้นแนวคิดสิทธิชุมชนจึงเป็นแนวคิดที่สะท้อนภาพขบวนการเคลื่อนไหวในบริบททางโครงสร้างอำนาจของสังคมที่ไม่เท่าเทียมกัน เชื้อหนุนชุมชนให้มีสิทธิต่อสู้เพื่อปรับสัมพันธภาพทางอำนาจ เพื่อให้ชุมชนได้มีส่วนในการกำหนดอนาคตของชุมชนเอง จากการพัฒนาภายนอกที่ถาโถมเข้ามาในรูปแบบต่างๆ ทั้งที่ควบคุมได้และควบคุมไม่ได้ โดยเฉพาะจากนโยบายรัฐที่อยู่เหนือเรื่องความเป็นเหตุผล กล่าวคือ นโยบายจากรัฐเป็นสิ่งที่มาจากเบื้องบน มีแบบแผนที่ชัดเจนกำหนดให้ต้องทำตาม เมื่อนโยบายรัฐประกาศออกมาแล้ว หน่วยงานภายใต้ความรับผิดชอบก็จะจัดทำยุทธศาสตร์ แผนการดำเนินงานต่างๆ กระจายผ่านหน่วยงานรัฐที่เกี่ยวข้องในท้องถิ่นเพื่อเข้าสู่ชุมชน มิติด้านเหตุผลในด้านความเหมาะสมกับพื้นที่จึงหายไปโดยสิ้นเชิง ชาวบ้านเองเป็นผู้ปฏิบัติตามเพียงเท่านั้น ซึ่งสอดคล้องกับการทบทวน พื้นที่สาธารณะ (Public sphere) ของฮาเบอร์มาสนั้น พบว่า ฮาเบอร์มาสได้ให้คุณค่า และตระหนักถึงการมีส่วนร่วมของผู้คน ผ่านการสื่อสาร ในการดำเนินกิจกรรมต่างๆ ผ่านพื้นที่ที่เรียกว่า พื้นที่สาธารณะ ในงานและแนวคิดของฮาเบอร์มาส มีความเกี่ยวข้องกับมิติทางการเมืองในหลายครั้ง ที่การทบทวนทำให้เห็นถึง การสร้างความเท่าเทียมให้ผู้คนกับรัฐ ผ่านรูปแบบกระบวนการต่อรองเพื่อให้เกิดความสมดุล เพื่อเป็นการหาทางออกข้อความขัดแย้ง ซึ่งเป็นที่ทราบกันดีว่า ประเทศไทยเอง มีประเด็นเรื่องผลกระทบจากการพัฒนาเป็นที่ประจักษ์โดยทั่วกัน โดยเฉพาะประเด็นด้านสิ่งแวดล้อมและความเป็นพื้นที่สาธารณะนี้เอง ที่ทำให้ปัจจุบันชาวบ้านในชุมชนไม่ได้ต่อสู้กับประเด็นต่างๆ เพียงลำพัง เมื่อเกิดเหตุการณ์อะไรขึ้น สถานการณ์ดังกล่าวถูกกล่าวถึงโดยวงกว้าง ประเด็นสาธารณะบนพื้นที่สาธารณะเป็นพื้นที่ที่เปิด ย่อมนำมาซึ่งเสรีภาพทางความคิด การถกเถียงแลกเปลี่ยนและการแสดงออก ซึ่งการจะแก้ไขและต่อสู้กับปัญหาในประเด็นต่างๆ ของชุมชน ความเข้มแข็งของพื้นที่จะมีมากหรือนั้น ย่อมขึ้นอยู่กับความรู้สึกร่วมหรือความรู้สึกเป็นส่วนรวม “sense of public” ทุกคนเป็นสิทธิอย่างเสมอภาคและเท่าเทียมในการแสดงความคิดเห็น แสดงให้เห็นว่ากระทบต่อสิทธิปัจเจกหรือสิทธิส่วนรวมหรือสิทธิชุมชน จะมีภาคประชาสังคมหรือมักนิยมเรียกว่าภาคีเครือข่ายที่เกี่ยวข้องหรือกำลังศึกษากับผลกระทบจากประเด็นนั้นๆ เช่น สิ่งแวดล้อม ท่อก๊าซ หรือผลกระทบอื่นๆ ภาคีเครือข่ายนี้จะลงพื้นที่ เพื่อผลักดันนโยบายและจัดทำข้อเสนอแนะต่อภาครัฐและเอกชน พื้นที่สาธารณะจึงกลายเป็นพื้นที่ของการมีส่วนร่วมของกลุ่มคนในหลายภาคส่วนไม่ใช่เพียงเฉพาะในพื้นที่หนึ่งๆ เท่านั้น แนวคิดสิทธิชุมชนบนพื้นที่สาธารณะ เปรียบเสมือนพื้นที่ปฏิบัติการเพื่อสร้างการต่อรองกับอำนาจรัฐบนฐานทรัพยากรธรรมชาติเป็นหลักในยุคปัจจุบัน ซึ่งพื้นที่สาธารณะนั้นไม่ได้จำกัดแค่ พื้นที่ประเด็นปัญหาเท่านั้น เรื่องราวต่างๆ ได้อยู่บนพื้นที่สาธารณะที่เป็นทั้งสื่อ หนังสือพิมพ์ โทรทัศน์ รวมไปถึงพื้นที่ในโลกออนไลน์ ซึ่งก็ถือเป็นพื้นที่สาธารณะอีกพื้นที่หนึ่งที่เป็นพื้นที่สื่อสังคมออนไลน์ใหม่ๆ ที่มีการสร้างการมีส่วนร่วม เป็นพื้นที่เปิดสำหรับความคิดเห็นที่หลากหลายต่อประเด็นเพื่อให้ได้แนวทางแก้ไขในท้ายที่สุด

บรรณานุกรม

- Benton, T., & Craib, I. (2011). *Philosophy of Social Science: The Philosophical Foundations of Social Thought (Traditions in Social Theory) Second Edition 2011*. United Kingdom: PALGRAVE MACMILLAN.
- Elkins, C. L., & Makris, J. L. (1988). *Emergency Planning and Community Right-to-Know, JAPCA*. Retrieved from <https://doi.org/10.1080/08940630.1988.10466372>
- Finlayson, J. G. (2559). *ฮาเบอร์มาส มนุษย์กับพื้นที่สาธารณะ (HABERMAS: a very short introduction)*. กรุงเทพฯ: สวนเงินมีมา.
- Friends of the Earth international. (2011). *Environmental justice community right, corporate wrongs*. Retrieved from <http://www.foei.org/wp-content/uploads/2013/12/community-rights.pdf>
- Iosifidis, P. (2011). THE PUBLIC SPHERE, SOCIAL NETWORKS AND PUBLIC SERVICE MEDIA. *Information, Communication & Society*, 14(5). <https://doi.org/10.1080/1369118X.2010.514356>
- Jeffres, L. W., Jian, G., Connally, C. E., & Seikali, J. E. (2011). Viewing the Public Sphere With Influentials and Citizens, *Qualitative Research Reports in Communication. Qualitative Research Reports in Communication*, 12(1).
- Rights and Resources Initiative May. (2012). *A Comparative Analysis of Developing Countries' National Legislation on Community and Indigenous Peoples' Forest Tenure Rights*. Washington DC: Rights and Resources Initiative.
- Swiderska, K. (2009). *Protecting community rights over traditional knowledge: Implications of customary laws and practices*. iied. Retrieved from <https://pubs.iied.org/g02576>
- กนกวรรณ วงศ์กวี. (2550). ความเคลื่อนไหวของสิทธิชุมชนตามกฎหมายไทย พื้นที่และมุมมอง: เรื่องของไทย (ย) ถึงสากล. *วารสารไทยคดีศึกษา*, 4(1), 234–278.
- กาญจนา แก้วเทพ, กิตติ กันภัย, & ปาริชาติ สถาปิตานนท์ สโรบล. (2543). *มองสื่อใหม่ มองสังคมใหม่*. กรุงเทพฯ: เอ็ดดิสัน เพรส โปรดักส์.
- เจมส์ กอร์ดอน ฟินเลย์สัน. (2559). *ฮาเบอร์มาส มนุษย์กับพื้นที่สาธารณะ [HABERMAS: a very short introduction]* (วราภรณ์ เจริญพันธุ์ดัด, แปล). กรุงเทพฯ: สวนเงินมีมา. (ต้นฉบับพิมพ์ปี ค.ศ. 2005).
- เจริญ คัมภีรภาพ, จักรกฤษณ์ ครอบพจน์, วิฑูรย์ เลี่ยนจำรูญ, ศยามล ไกยูรวงศ์, & ฤทธิญา นุชนัย. (2541). *สารัตถะแห่งสิทธิชุมชน: หลักและความเคลื่อนไหวเรื่องสิทธิชุมชนในทรัพยากรชีวภาพและภูมิปัญญาท้องถิ่น*. กรุงเทพฯ: บริษัทพิมพ์ดี จำกัด.

- ไชยณรงค์ เศรษฐเชื้อ. (2563). อุดมคติโง่เง่าและลัทธิชาตินิยม: กลุ่มชาติพันธุ์และการเมืองเรื่องพื้นที่บริเวณชายฝั่งทะเลอันดามัน. *วารสารความเป็นธรรมทางสังคมและความเหลื่อมล้ำ*, 1(2), 34–49.
- ดนุพล ไชยสิทธิ์, จำเริญ ไชยสินธุ์, บัญชร แก้วส่อง, พยุงพร นนทวิศรุต, & ชีรดา นามไธ. (2547). *สิทธิชุมชนท้องถิ่น ภาคอีสาน ชุดโครงการสิทธิชุมชนไทยในสถานการณ์สากล สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.)*. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์นิติธรรม.
- ธีรยุทธ บุญมี. (2547). *ประชาสังคม (Civil Society)*. กรุงเทพฯ: สายธาร.
- มูลนิธิชนเผ่าพื้นเมืองเพื่อการศึกษาและสิ่งแวดล้อม. (มปป). *ปฏิญญาสหประชาชาติว่าด้วยสิทธิชนเผ่าพื้นเมือง*. เชียงใหม่: สำนักพิมพ์ไอโอพีพี.
- วาสนา ศรีจำปา. (2557). *วิถีชีวิตกับความมั่นคงทางอาหารในพื้นที่ป่าชุมชนโนนใหญ่ ตำบลเสียว อำเภอโพธิ์ศรีสุวรรณ จังหวัดศรีสะเกษ*. จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย: ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาพัฒนามนุษย์และสังคม สหสาขาวิชา บัณฑิตวิทยาลัย.
- ศุภชัย ชัยจันทร์ & ณรงพน ไล้ประกอบทรัพย์. (2559). แนวคิดสาธารณะของพื้นที่สาธารณะในเมือง (Public Concepts of Urban Public Space). *วารสารวิชาการ คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยขอนแก่น*, 15(2).
- สนั่น ประเสริฐ, สังเวียน สาผาง, พระครูโกศลวิหิตคุณ, ทิพย์ภวิษณ์ ไสชาติ, & พระครูสุเขตวุฒิคุณ. (2563). ป่าชุมชน: การศึกษาหลักการและแนวทางปฏิบัติทางนิเวศวิทยา ในการจัดการป่าชุมชนของพระสงฆ์ในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ. *วารสารสังคมศาสตร์และมานุษยวิทยาเชิงพุทธ*, 5(4), 145–159.
- สำนักงานการปฏิรูปที่ดินเพื่อเกษตรกรรม. (2518). *พระราชบัญญัติ การปฏิรูปที่ดินเพื่อเกษตรกรรม*. Retrieved from https://www.alro.go.th/legal_aff/article_attach/article_attach_201811131542100293.pdf
- สำนักงานคณะกรรมการสิทธิมนุษยชนแห่งชาติ. (n.d.). Retrieved from <http://www.nhrc.or.th>.
- สำนักงานเลขาธิการสภาผู้แทนราษฎร. (2555). *สิทธิชุมชนตามรัฐธรรมนูญ*. กรุงเทพฯ: สำนักงานเลขาธิการสภาผู้แทนราษฎร.
- เสนห์ จามริก. (2547). *สิทธิชุมชนในมุมมองระดับโลก (Community rights in global perspective)*. กรุงเทพฯ: สำนักคณะกรรมการสิทธิมนุษยชนแห่งชาติ.
- อานันท์ กาญจนพันธุ์. (2544). *มิติชุมชน: วิถีคิดท้องถิ่นว่าด้วยสิทธิ อำนาจและการจัดการทรัพยากร*. กรุงเทพฯ: สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.).